

NADŽUPSKA CRKVA SV. MIHOVILA U OMIŠU

Slavko Kovačić

UDK 726.5 + 262.2] (497.13 Omiš) (091)

Izvorni znanstveni rad

Slavko Kovačić

Split, Nadbiskupski arhiv

Na temelju arhivske građe i biskupskih vizitacija autor iznosi nove podatke o župnoj crkvi sv. Mihovila u Omišu. Podaci se odnose u prvom redu na crkvu obnovljenu i proširenu početkom 17. stoljeća na mjestu srednjovjekovne te na opremu njezine unutrašnjosti.

Omiš je grad bogat kontrastima, prirodnim i povijesnim, kao malo koji drugi u Hrvatskoj. Niknuo je i polako rastao podno visokih i strmih hridina, obronaka omiške Dinare, na vrlo skućenom jezičcu tvrdooga tla, oplakivanom sa sjeverozapadne strane rijekom Cetinom, a s juga i jugoistoka morem. Nastao je kao "podgrade" (*burgum, suburbium*)¹ omiške tvrđave (*castrum*) sagrađene visoko iznad njega na brdu.² Tijekom stoljeća ranoga srednjeg vijeka bio je glavno uporište neretvanske kneževine, poslije državnice primorskih Kačića, poznato gusarsko gnijezdo odakle se gospodarilo dobrim dijelom Jadranskoga mora.³ Spomenute hridine, ušće rijeke i more, pa i sama tvrđava Starigrad s vojničkom posadom u njoj, kao i pomoćna tvrđava Viseč u kanjonu rijeke Cetine, nisu tom malom naselju pružale dovoljnu zaštitu od napadača s kopna i mora. Zato je ono već u srednjemu vijeku bilo opasano debelim zidinama, pojačanim s istočne, kopnene strane posebnim istacima (*sperone*),⁴ a sa sjeverozapane kulom Peovicom, podignutom na oma-

¹ U srednjovjekovnim dokumentima najčešći je, gotovo isključiv, izraz "burgum", npr. u dokumentu iz g. 1397: "*et praefatam universitatem ac homines Burgi Castri Almissii...*" (Nadbiskupski arhiv Split, skraćeno NAS, S. 19 fol. 60 r).

² O omiškoj tvrđavi Starigrad v. V. Kovačić Omiška tvrđava Starigrad, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 25, Split 1985., str. 161-184. Ista je u svojoj magistarskoj radnji *Omiš. Razvoj staroga naselja* (strojopis), Zagreb 1987. dotakla i povijest omiških crkava.

³ Usp. N. Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976., str. 479-500 s kraćim osvrtina na str. 7, 86-89, 463.

⁴ Šperun se spominje npr. u dokumentu od 22. IV. 1550.: "... *essendo il muro vecchio il qual cir-*

njem obronku strmoga brda.⁵ Tako obzidan i utvrđen dobio je naslov “grad”, ali onaj niže-
ga stupnja izražen latinskom riječju “oppidum”.⁶

Sve da je Omiš već u srednjem vijeku uspio do potpunosti razviti svoje komunalne ustanove, pa i postići, bez oslanjanja na zloglasno gusarstvo, znatno veći privredni napredak, jedva je vjerojatno da bi bio postao punopravnim gradom. Prema ondašnjim shvaćanjima morao je prije toga postati biskupskim sjedištem, a to je za nj stjecajem raznih okolnosti bilo gotovo nedostižno. Za razliku od nekih drugih hrvatskih gradića koji su, s obzirom na gradsko uređenje, privredno stanje i stvarni razvoj crkvenoga života, bili tada u mnogo lošijemu položaju (npr. Makarska i Duvno), Omiš se u težnji da dobije svoga vlastitoga biskupa nije mogao pozivati na starokršćansku predaju. Uz to je bio preblizu Splitu, najuglednijemu tadašnjemu crkvenom središtu u hrvatskim krajevima. Splitska nadbiskupija ionako je osnivanjem niza novih biskupija u ranomu srednjem vijeku bila već previše suzila svoje staro područje. Istina je, u Omišu se u prvoj polovini 14. stoljeća bio trajno nastanio makarski biskup Valentin, jer u Makarskoj tada nije imao uvjeta za trajni boravak. Međutim, kad je on, možda u dosluhu s Omišanima, pokušao njihov grad i područje pripojiti makarskoj biskupiji pa Omiš uzeti za svoje redovito sjedište, uprava splitske nadbiskupije tome se tako odlučno oduprla, da je morao odatle zauvijek otići.⁷ U drugoj polovini 16. stoljeća opet su tu kroz duže ili kraće vrijeme boravili neki duvanjsko-makarski biskupi protjerani sa svoga područja od turskih osvajača.⁸ U drugoj polovini 17. stoljeća

conda la Terra ridotto a tal termene che manazza ruina et similmente il spiron dalla banda di terraferma...” (Arhiv Nadžupskog ureda Omiš, dalje ANŽUOm, br. inv. 172 fol. 78rv).

⁵ Usp. C. Fisković, *Iz renesansnog Omiša*, Izdanja Historijskog arhiva u Splitu 8, Split 1967., str. 9.

⁶ U spisima iz 16. i 17. st. javljaju se podjednako često izrazi “oppidum” i “Terra”, npr. 1527. “locus et oppidum” (NAS, S. 19 fol. 65r), 1593. “*vi è una Terra che si chiama Almissa*” (Vatikanski arhiv, S. Congr. Conc., Relat., dioec. nr. 759 A Spalaten. a. 1593.), g. 16015., 1609. i 1612. u izvješćima Markantuna De Dominisa: “Almissiae” (ondje). Da se ti izrazi rabe kao sinonimi dokazuje citat naveden gore u bilj. 4. Izraz “civitas”, u značenju grada na najvišem stupnju razvoja, nije upotrebljavan za Omiš. U širem značenju prvi put se susreće u izvješću nadbiskupa Cippica iz g. 1794. “... *In universa dioecesi una tantum civitas vel oppidum, videlicet Almissium invenitur, quattuor arces...*” (Vat. arhiv, S. Congr. Conv., Relat. dioec. nr. 759 A Spalaten. a. 1794.).

⁷ Usp. K. Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Zagreb 1972., str. 10. - Upravo u tim godinama (g. 1323) hrvatski ban Nikola potvrdio je Omišanima povlastice koje im je navodno 1207. godine dao kralj Andrija II. (*T. Smičiklas*, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije IX*, Zagreb 1911, br. 114 na str. 132-133), među njima i povlasticu da mogu sami birati svoga biskupa. Međutim, oni ni tada ni poslije toga nisu bili u stanju osigurati potrebna materijalna sredstva za dolično uzdržavanje biskupa, kaptola i svega ostaloga što je bilo potrebno za urednu upravu. Zbog njihova tadašnjega slabog materijalnog stanja, nadbiskup je 1323. g. pristao da smanje iznos koji su na ime desetine plaćali splitskoj nadbiskupiji (NAS, S. 19 fol. 56rv). S isplatom te desetine češće je zapinjalo, pa su u sporovima više puta intervenirale kraljevske vlasti (usp. *T. Smičiklas*, nav. dj., sv. XIV, Zagreb 1916., br. 35 str. 55-56, NAS, S. 19 fol. 15-16r, 17r-18v, 27r-30v, 52v, 57r-64v).

⁸ Usp. D. Farlati, *Illyricum sacrum IV, Venetiis 1769.*, str. 180-181; D. Mandić, *Duvanjska*

Omiš, župna crkva

pokušao je Omiš dobiti za svoje biskupsko sjedište makarski biskup Marijan Lišnjčić, ali i on bez uspjeha.⁹ Tako je crkveni položaj toga gradića ostao nepromijenjen. To je uvijek bila i ostala ugledna župa splitske nadbiskupije, sve do 1830., najuglednija poslije katedralne župe sv. Duje u Splitu (dok u sastav splitske biskupije nisu ušli bivši biskupski gradovi Trogir i Makarska!).

O omiškoj župi, crkvama, župniku i ostalom svećenstvu, bratovštinama i općenito župljanima nema podataka u povijesnim vrelima za razdoblje prije konca 13. stoljeća, ali samo zbog toga, što starija izvorna građa o tome nije sačuvana. O postojanju crkve i kršćanske zajednice koja se u njoj okupljala na bogoslužje na tome mjestu već u starokršćansko doba ne može biti dvojbe, jer to potvrđuju arheološki nalazi.¹⁰ Ako je organizirani život te zajednice i bio prekinut u vrijeme velike seobe avarskih i slavenskih plemena, taj prekid mogao je trajati najviše tri stoljeća. Srednjovjekovni razvoj omiške crkvene župe zacijelo je, makar uz stanovito kašnjenje i uz neke posebne poteškoće, neizbježno slijedio primjer ostalih sličnih primorskih mjesta.

Omišanima su u tome pogledu, bez ikakve dvojbe, najveće neprilike dolazile od optužbi da se bave gusarstvom. Zbog gusarstva su protiv njih na prijelazu iz ranoga u razvijeni srednji vijek u više navrata izricane najteže crkvene kazne te organizirani križarski kazneni pohodi.¹¹ Međutim, kad su moćni omiški knezovi Kačići u 13. stoljeću doživjeli potpun slom, brzo su prestale takve optužbe i neprilike te vrste.

Prvi spomen omiške crkve sv. Mihovila u poznatim povijesnim vrelima nalazi se bilješki o ugovoru, koji je sklopljen na trgu ispred nje 10. siječnja 1282.¹² To, naravno, ne znači da ona nije bila sagrađena možda i više stoljeća prije toga događaja. Njezin naslovnik i tadašnji gradski zaštitnik odlično je pristao baš njihovoj starijoj, izrazito ratničkoj prošlosti, a poznato je da su oni u svome gusarskom razdoblju često dolazili u dodir s južnom Italijom, odakle se, iz poznatoga svetišta na Monte Garganu, štovanje toga arhandela, poglavice nebeskih četa, posvuda širilo.

Sljedeći podatak o toj omiškoj crkvi, i to kao glavnoj župskoj crkvi (*parochialis*) kojoj su pridružene crkva sv. Duha i ostale omiške crkve, pruža pismo pape Pija II. od 9. veljače 1461. kojim je on naredio da se tim crkvama vrate neki oteti posjedi.¹³ Međutim,

biskupija od XIV. do XVII. stoljeća, *Croatia sacra*, Zagreb 1935., str. 41 i 48; *J. Božićković*, Novi popis starijih makarskih i omiških biskupa, *Nova revija* 11, Makarska 1932., 332-334; *K. Jurišić*, nav. dj., str. 34 i 36.

⁹ Usp. *K. Jurišić*, nav. dj., str. 47.

¹⁰ Usp. *Bezić-Božanić*, Novi nalaz u crkvi sv. Petra na Priku u Omišu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 13, Split 1961., str. 59; *C. Fisković*, nav. dj., str. 23 u bilj. 15.

¹¹ Usp. *N. Klaić*, nav. dj., str. 382, 411, 484-486; *Hrvatski biografski leksikon* I, Zagreb 1983., 38-39 pod "Akoncije".

¹² *T. Smičiklas*, nav. dj., VI, Zagreb 1908., br. 342 na str. 403; *V. Kovačić*, *Omiš...* nav. dj. (v. gore bilj. 2), str. 96.

¹³ *I. Pivčević*, Nekoliko poljičkih isprava iz XV. vijeka, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* 31, 1908., Supplemento str. 26. Tu među ostalim piše: "...*parochianorum parochialis S. Michaelis ac armonice unitarum S. Spiritus et aliarum dicti castris ecclesiarum...*"

tek opširni tekst nagodbe splitskoga nadbiskupa Andrije Cornera i Omišana od 1. srpnja 1527. daje obilnije podatke o omiškoj župi, crkvama i župniku.¹⁴

Sastavljanju spomenutoga dokumenta prethodio je službeni pohod, tzv. vizitacija, omiškoj župi nadbiskupova općega namjesnika (generalnoga vikara) Markantuna Rajmunda. Taj doktor crkvenoga i civilnoga prava, koji je inače obnašao arhiprezbitersku čast u ninskomu kaptolu, pregledajući omiške crkve te razgovarajući sa svećenicima i drugima zapazio je mnogo toga što je prema njegovu sudu trebalo "ispraviti i nanovo urediti", o čemu je odmah izvijestio spomenutoga nadbiskupa koji se tada nalazio u Mlecima. Posebno ga je upozorio na to, da su omiške općinske vlasti sebi prisvojile "crkvena prava, slobode i dobra". Nadbiskup Andrija, želeći ukloniti te nepravilnosti, pozvao je strogo na red omišku općinu. Nadbiskup je potjecao iz jedne od najuglednijih mletačkih obitelji toga vremena, pa Omišani, koji su od 1444. bili pod mletačkom vlašću, a u tome času teško ugroženi turskim navalama i stoga kao nikad ovisni o državnoj pomoći, nisu smjeli olako uzeti njegov poziv. Zato su ovlaštteni općinski povjerenici žurno krenuli u Veneciju, gdje su mu pokazali povelje o svojim povlasticama te pomno obrazložili svoja "navodna" prava - kaže se u nadbiskupovu dokumentu - u biranju svećenika, raspolaganju crkvama i plaćanju desetine nadbiskupiji. Odmah su izrazili spremnost za nagodbu i želju da se sve to uskladi s crkvenim zakonima. Nadbiskup je sa svoje strane, vodeći računa o tome da se oni "u obrani svete kršćanske vjere, slijedeći stope svojih predaka, izlažu životnim opasnostima stražareći na onoj krajnoj primorskoj granici s turskom nevjerom", želio izaći što više ususret njihovim željama, ali tako da sve bude "na veću korist njihovih crkava i spas duša".¹⁵ Obostrano prihvaćeno rješenje raznih spornih pitanja imalo je veliku važnost za daljnju povijest omiške župe, a i općenito je veoma zanimljivo s gledišta konkretne primjene crkveno-pravnih normi u predtridentinskom razdoblju.

Omišani su se, s obzirom na pravo biranja svoga župnika, zacijelo pozivali na povelju kneza Jurja II. Šubića izdanu u Klisu 30. svibnja 1315., kojom im je taj moćni hrvatski velikaš i njihov tadašnji gospodar među raznim drugim povlasticama priznao i tu, da sami po vlastitoj volji izabiru svećenika,¹⁶ danas bismo rekli župnika. Vjerojatno je u tome potvrdio njihov već uhodani običaj, možda mnogo stariji. Bit će da nisu ni spominjali svoj dogovor s nadbiskupom Andrijom Benzisom iz Gvalda postignut 25. srpnja 1397., sankcioniran 8. rujna 1397., jer njime je bilo uređeno da omiške župnike izravno određuju nadbiskupi s tim da onda župnik od nadbiskupa prima jednu četvrtinu crkvene desetine s omiškoga područja za svoje uzdržavanje. Omišani su tada bili svečano obećali da će "primati, prihvaćati i poštivati svećenike koje im spomenuti gospodin nadbiskup i njegovi nasljednici, koji već budu, odrede, izaberu i potvrde za župnike ili plovane spomenutoga Omiša (tvrđave), podgrada i njegova područja (...); da ih neće potjerati ili otpustiti ili ukloniti", da neće uzimati ili držati nekoga drugoga svećenika "bez izričitoga dopuštenja i htijenja spomenutoga nadbiskupa i njegovih budućih nasljednika" te da se ubuduće neće

¹⁴ NAS, S. 19 fol. 65r-69r. i *D. Farlati*, nav. dj. III, str. 438-439.

¹⁵ NAS, S. 19 fol. 65r-66r; *D. Farlati*, nav. dj., str. 438.

¹⁶ *T. Smičiklas*, nav. dj., sv. 8, br. 322 str. 394.

miješali u pitanja neke od crkava ili kapela koje se nalaze u Omišu, njegovu podgrađu (burgu) i području, njihovih posjeda, odnosno prihoda, ili bilo kojih drugih crkava ili samostana u gradu Splitu i u nadbiskupiji.¹⁷

Ako je taj dogovor iz 1397. godine i bio proveden, zacijelo je primjenjivan samo tijekom kraćega vremena, jer posjedi i prihodi svih omiških crkava bili su možda već na početku 15. stoljeća,¹⁸ a svakako prije 1461., najvjerojatnije nekom novom odlukom viših vlasti pravno pridruženi župskoj crkvi sv. Mihovila. Tako su se crkve i župnik mogli uzdržavati приходима s tih posjeda, a ne četvrtinom nadbiskupske desetine skupljene na tome području. O tome nedvojbeno svjedoči spomenuto pismo pape Pija II. u kojemu se traži da se neki oteti posjedi vrate, jer su omiške crkve ostale bez svoga upravitelja, nemajući ga čime uzdržavati, što je “vrlo velika šteta za te crkve i župljane”.¹⁹ Tadašnji splitski nadbiskup Lovro Zane, u želji da što bolje provede odredbe sadržane u papinomu pismu, odredio je 19. lipnja 1461. da prihodi s posjeda svih crkava na omiškom području, pa i prihodi rogozničke crkve, pripadaju omiškom župniku, a ukoliko Rogožđani žele svoga posebnoga kapelana, moraju ga sami uzdržavati.²⁰

Nadbiskup Andrija Corner želio je spomenutim dokumentom od 1. srpnja 1527. iznova i konačno riješiti sva pitanja o stanju i djelovanju omiške župe. Stoga je najprije zatražio da omiška općina prepusti nadbiskupiji svu upravu crkvenom imovinom te da se bezuvjetno odrede svih prava u rješavanju crkvenih pitanja bez obzira na to kako ih je stekla, zakonito ili nezakonito. Kad su ovlaštene općinski povjerenici na to pristali, oslobodio je od crkvenih kazni sve one koji su ih bili zaslužili nezakonitim uplitanjem u crkvene stvari. Zatim je “crkvu sv. Mihovila u mjestu i u gradu Omišu na koju su zbog turskoga upada svedene sve župničke službe i sakramenti i puk iz ostalih izvanjskih crkava koje se nalaze naokolo” proglasio glavnom i župskom (in caput et parochialem ecclesiam). Njoj je na taj način pripojio i podložio crkve: “sv. Marije, sv. Kuzme i Damjana, sv. Ivana pod planinom, sv. Eufemije uz obalu, sv. Pavla izvan i sv. Duha unutar spomenutoga grada ili podgrađa (Sancti Pauli extra et Sancti Spiritus infra dictum oppidum seu suburbium)”, tako da svi njihovi posjedi, prihodi i prava stečena, ili koja će ubuduće steći, pripadaju crkvi sv. Mihovila i njezinu zakonitom upravitelju i plovanu (intelligatur esse S. Michaelis et eius legitimi rectoris et plebani tamquam capitis), da on njome upravlja osobno ili preko kapelana koji će biti biran za tu crkvu, župu i plovaniju na određeno vrijeme.²¹ Tu crkvu i

¹⁷ NAS, S. 19 fol. 62v-63v (NB. u Diplomatičkom zborniku sv. 18, Zagreb 1991., za godine 1396.-1399. nije naveden taj dokumenat!).

¹⁸ Nadbiskup Andrija Benzis morao je zbog političkih i društvenih previranja na početku 15. stoljeća zauvijek napustiti splitsku nadbiskupiju (Usp. Hrvatski biografski leksikon, sv. I, Zagreb 1983., pod “Benzis da Gualdo Andrija”), pa nije čudno da je ugovor s njime sklopljen poslije zanemaren.

¹⁹ “(...) *Propter quod ecclesiae praedictae proprio rectore ad praesens carere demonstrantur, cum non habeant unde illarum rector se sustentare possit, in animarum suarum periculum ac ecclesiarum praedictarum maximum praeiudicium et gravamen*”. (I. Pivčević, nav. dj., str. 26).

²⁰ ANŽUOM, (v. gore bilj. 4) br. inv. 172 fol. 63v; D. Farlati, nav. dj., str. 438.

²¹ NAS, S. 19 fol. 66rv; - Srednjovjekovni latinski izrazi “plebania” i “plebanus” odgovaraju

Omiš, župna crkva, glavni portal

župu s njezinim nadarjem (beneficijem) pripojio je potom nadbiskupskom nadarju (tzv. nadbiskupskoj menzi) tako da je od tada splitska nadbiskupija kao pravna osoba bila nositelj svih prava i dužnosti omišškoga župnika. Nadbiskup je omiškoj općini prepustio pravo da svake godine na blagdan Bogojavljenja (6. siječnja) poslije župske mise izabere jednog svećenika, čestita i prikladna, kojega će zatim on ovlastiti da tijekom te godine vodi brigu o omiškoj župi i obavlja službe kao njegov kapelan i zamjenik. Taj će prije preuzimanja službe pod zakletvom obećati da će “brinuti i čuvati prava župe i spomenutih crkava”. Moći će ga izabrati ponovno za sljedeću godinu samo ako bude dobro vršio svoju službu. Uzdržavat će se od redovitih i izvanrednih prihoda. Prihode s imanja “crkve sv. Stjepana na brijegu” (S. Stephani in colle), koje nadbiskup nije pridružio kao ostale župskoj crkvi i župi, imala su pobirati dva povjerenika te ih, brižno vodeći knjigu primitaka i izdataka, trošiti za održavanje i potreban ured crkava sv. Stjepana, sv. Mihovila, sv. Marije, sv. Kuzme i Damjana i sv. Duha. Crkvu sv. Ivana pod planinom, naglašava se u tome dokumentu, ne smije se popraviti da se u nju ne bi mogli sakriti Turci pa odatle iznenada napasti težake koji obrađuju zemlju. “Od crkve sv. Eufemije”, nastavlja dokumenat, “jedva se raspoznaju temelji, pa nju nije moguće popraviti”, a crkva sv. Pavla “sasvim je porušena po naredbi mletačkih vlasti, da neprijatelji ne mogu iz nje gradu nanostiti štetu”.²²

Mnoge točke te Comarove uredbe brzo su pale u zaborav, jer je taj nadbiskup rijetko boravio u Splitu pa nije mogao nadzirati provedbu, a njegov nasljednik Alojzije Michieli nije iz svoje mirne Venecije u naše nemirne krajeve nikad došao. Međutim, Omišani su ljubomorno čuvali svoja prava. Tako je plemićko vijeće u ime općine na predviđeni način na početku svake nove godine izabiralo “kapelana”, zapravo svoga župnika, kojega je nadbiskup potvrđivao. Pokušaj nadbiskupa Markantuna de Dominisa da im to pravo oduzme, nije uspio.²³ Posljednji župnik izabran na taj način potvrđen je 1808. godine.²⁴

Omiška župa i njezin župnik uživali su u staroj splitskoj nadbiskupiji poseban ugled. Župnik je bio dužan svake godine sudjelovati u proslavi blagdana nadbiskupijskoga zaštitnika sv. Dujma u Splitu (7. svibnja).²⁵ Izraz “arcipret” (nadžupnik), kao najugledniji župnički naslov u prošlosti, uzeli su za omišškoga župnika najprije opći providur Zane

hrvatskim izrazima “župa” i “župnik”, ali ipak u smislu vrlo prostrane župe za više sela kojoj je na čelu bio svećenik velike odgovornosti i opće priznatoga ugleda. Pohrvaćeni oblici “plovanija” i “plovani” i danas se rabe u nekim hrvatskim krajevima, npr. u Blatu na Korčuli, prastarjoj, nekoć glavnoj, a možda i jedinoj župi na tome otoku.

²² Ondje, fol. 66v; *D. Farlati*, nav. dj., str. 438-439, Crkvu sv. Petra “preko rijeke nasuprot Omišu” proglasio je samostalnim nadarjem (beneficijem) koje će on dodjeljivati svećeniku kojega sam izabere za njegova naslovnika (ondje, fol. 68v; *D. Farlati*, nav. dj., str. 439).

²³ Njega je od toga odvratilo opći providur Zane (usp. Š. *Ljubić*, Prilozi životopisu Markantuna de Dominisa Rabljanina splitskoga nadbiskupa, *Starine HAZU* 2, 1870., br. 97 str. 114).

²⁴ U vrijeme popisa građe općinskoga arhiva u Omišu 1628. g. u njemu se nalazilo 18 dokumenata kojima su splitski nadbiskupi ili njihovi vikari potvrdili tako izabrane “kapelane” (*Indice dei libri e privilegi della Città di Almissa dell'anno 1628*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* 2, Split 1879., Supplemento I, str. 11).

²⁵ Usp. ondje str. 12.

1609.,²⁶ a zatim nadbiskup Dinaričić 1762. godine.^{26a} Njim su se omiški župnici počeli redovito služiti na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.²⁷ Dekana je u Omiš prvi postavio nadbiskup Cosmi oko 1690. godine. Tome omiškom "izvanjskom vikaru" povjerio je brigu za okolne župe koje nisu pripadale ni Poljicima ni Radobilji.²⁸ Poslije su to isto bili učinili nadbiskupi Pacifik Bizza (1750.) i Ivan Luka Garagnin (oko 1780.), ali se omiška općina odlučno usprotivila toj "novotariji", koja je prema njihovu mišljenju bila suprotna starome uređenju i štetna za njihova župnika.²⁹ Međutim, u doba austrijske vladavine tridesetih godina 19. stoljeća Omiš je postao stalnim dekanatskim sjedištem za gotovo sve župe na području današnje omiške općine (osim gornjopoljičkih).³⁰ Omišani su se od tada tom službom svoga župnika sve više ponosili.

U omiškoj župskoj crkvi obavljali su bogoslužne čine uz župnika i drugi omiški svećenici. Oni su svakodnevno služili mise na raznim oltarima prema osobnom izboru ili na traženje raznih bratovština i pojedinih vjernika. Zajedno sa župnikom i svećeničkim pripravnicima (bogoslovima) sudjelovali su u svečanim obredima. S vremenom su postigli status posebne svećeničke korporacije, koja se ipak nije razvila u zborni kaptol. Službeno se nazivala "časno svećenstvo crkve sv. Mihovila Arhandela u Omišu".³¹ Pripadali su joj samo svećenici Omišani, a ne drugi koji bi se slučajno nastanili u Omišu. Svi su imali iste bogoslužne dužnosti u župskoj crkvi i jednako pravo na dio prihoda od skromne zajedničke imovine. Inače svećenika i nižih klerika koji su pripadali omiškoj župskoj crkvi bilo je u drugoj polovini 16. i u 17. stoljeća redovito po desetak,³² a broj im se znao popeti čak na osamnaest,³³ da bi oko g. 1700. spao na sama tri, jer se neki, školovani u Italiji, nisu htjeli vratiti u rodni grad.³⁴ Tijekom 18. stoljeća opet ih je bilo više. Na početku 19. stoljeća od

²⁶ V. gore bilj. 23.

^{26a} Usp. NAS, A. 80 fol. 120r.

²⁷ Izrazi "ecclesia archipresbyteralis" za omišku župsku crkvu i "archipresbyter-parochus" za župnika javljaju se u biskupijskim godišnjacima od 1897. g. i dalje (Status personalis et localis diocesis Spalatensis et Makarskensis pro anno Domini 1897, Spalati 1897., str. 38); Status... pro anno Domini 1925., Spalati 1925., str. 65).

²⁸ Cosmi je o toj novosti pisao u Rim 1692. g. (Vat. arhiv, S. Congr. Concilii, Relat. dioec. nr. 759A Spalaten. 1692.). Omiški "župnik i dekan" don Mate Tomaseo spominje se u dokumentima 7. VII. 1691. i 24. V. 1693. (ANŽUOM, br. inv. 2 fol. 25r i 26r).

²⁹ NAS, S. 97 fol. 197r.

³⁰ Prvi službeni dopisi omiškoga dekana poslani Biskupskom ordinarijatu datirani su 4. V. 1834. (NAS, S-M Protokol god. 1834. br. 398-401).

³¹ U ANŽUOM br. inv. 168 nalazi se knjiga "Regestum partium ac decretorum venerandi cleri ecclesiae S. Michaelis Archangeli Almissi factum anno ab Incarnatione Domini 1766".

³² Tako npr. g. 1565. 9 svećenika i 3 niža klerika (NAS, S. 5 fol. 19r, 24r i 29r), 1625. g. 6 svećenika i nekoliko klerika (Propagandin arhiv u Rimu, SC Visite e collegi vol. 2 str. 812), 1682. g. 7 svećenika i 3 klerika (NAS, S. 55 fol. 5v).

³³ Taj podatak zabilježio je nadbiskup Cosmi (NAS, S. 57 fol. 73v).

³⁴ Općinski suci, tužeći se nadbiskupu Cosmiju 1700. g. na 3-4 svećenika rodom iz Omiša koji neće da se vrate iz Italije, naglasili su da je njihova župska crkva nekoć imala do 16 svećenika, a tada samo tri. Nadbiskup je zatim pokušao dovesti te svećenike natrag uz pomoć Sv. Stolice (Vat. arhiv, S. Congr. Concilii, Relat. dioec. nr. 759A, Spalaten. a. 1701. prilog).

13 svećenika rođenih u Omišu samo ih je šest u njemu trajno boravilo.³⁵ Tijekom toga stoljeća broj im je opet opadao,³⁶ da bi se u 20. stoljeću sveo na dvojicu: župnika i kapelana, koji više nisu bili rodом iz grada,³⁷ pa čak za neko vrijeme i na samoga župnika.³⁸

Omišani su sve do novijih vremena bili “svi katoličke vjere i rimskoga obreda”,³⁹ pa prema tome i župljani crkve sv. Mihovila. Godine 1603. svi su, kako je to naglasio papinski pohoditelj, živjeli unutar gradskih zidina,⁴⁰ što naravno treba protegnuti na cijela stoljeća 16. i 17., kad je i samom gradu prijetila više manje stalna turska opasnost. Vojničke posade u tvrđavama Starigrad i Viseć nisu pripadale župi. Za njih se u vjerskom pogledu brinuo posebni vojnički kapelan.⁴¹ Na tako skućenom prostoru unutar gradskih zidina boravilo je od sredine 16. do početka 17. stoljeća od 1200 do 1300 osoba.⁴² Razlog tolike prenapučenosti bio je, dakako, velik broj bjegunaca iz bliže i dalje okolice koji su u njemu našli utočište u vrijeme najvećega turskog pritiska. Kad je taj pritisak prestao, broj omiških župljana spao je na polovinu. Tako popis iz 1725. navodi tu svega 603 osobe u 147 kuća,⁴³ a onaj iz 1799. opet 603 osobe u 141 kući.⁴⁴ Tako stanje ostalo je gotovo nepromijenjeno do sredine 19. stoljeća, kad ih je prema biskupijskomu godišnjaku iz 1850. bilo 654 u 149 obitelji.⁴⁵ Od tada se može govoriti o stalnom porastu. Tako ih je 1900. godine bilo 1399 u 267 obitelji, dakle dvostruko više, a 1925. 1970 u 418 obitelji,⁴⁶ da bi naglim prirastom

³⁵ NAS, S. 94 u “Status personalis cleri a. 1803” pod “Almissa”, a za 1815. g. Arhiv franjevačkoga samostana u Omišu (unaprijed AFRSOM) theca V (bez folijacija!).

³⁶ Tako npr. 1840. g. u župskoj crkvi misili su župnik i još 5 svećenika (*Schematismo della diocesi di Spalato per l'anno solare 1840*, Spalato s. a., str. 31, 1850. g. župnik i 2 starija svećenika (*Schematismo della diocesi Spalato-Macarsca per l'anno 1850*, Spalato s. a., str. 31), 1900. g. samo župnik i njegov pomoćnik, tzv. kapelan (Status personalis et localis dioecesis Spalatensis et Makarskensis pro anno Domini 1900, Spalati 1900., str. 49).

³⁷ To je bilo gotovo redovito stanje u prvoj polovici 20. st.

³⁸ U razdoblju od 1957. g. do 1984.

³⁹ To su riječi nadbiskupa Ponzonija napisane u izvješću Sv. Stolici g. 1616. (Vat. arhiv, S. Congr. Conc., Relat. dioec. nr. 759A Spalaten. a. 1616.).

⁴⁰ Vat. arhiv, Miscell. Arm. VII vol. 100 fol. 229v.

⁴¹ Tako je npr. 1751. g. kapelan vojničke regimente u tvrđavi Starigrad bio omiški franjevac s plaćom od 30 dalmatinskih lira mjesečno (AFRSOM, Theca II, bez folijacije). Stotinjak godina prije toga nadbiskup Bondumier tražio je od Sv. Stolice svećenika koji bi govorio njemački i francuski, jer da u Splitu, Klisu i Omišu “ima mnogo vojnika među kojima Njemaca, Francuza i Švicaraca” (Vat. arhiv, S. Congr. Conc., Relat. dioec. nr. 759A Spalaten. a. 1659.). To je bilo u jeku kandijskoga rata.

⁴² Za sred. 16. st. usp. C. Fisković, nav. dj. (v. gore bilj. 5), str. 9, a za g. 1603. Vat. arhiv, Misell. Arm VII vol. 100 fol. 237v.

⁴³ NAS, S. 69 pod br. 34 “Almissa”.

⁴⁴ Historijski arhiv Zadar (unaprijed HAZD), Katastri 22, Omiš.

⁴⁵ Schematismo... per l'anno 1850 (v. gore u bilj. 36) str. 31.

⁴⁶ Status personalis et localis... pro anno Domini 1900 (v. gote u bilj. 36) str. 50 i Status... pro anno Domini 1925, Spalati 1925., str. 66. Prema navedenim godišnjacima izvan grada živjelo je 1900. g. na Priku 26 osoba (u 6 obitelji), u Borku 136 (20), u Ravnicama 12 (4), u Pticama 16 (5), u Dubrovama 9 (3) i u Zakuću 155 (19), a g. 1925. na Priku 81 (17), u Borku 179 (27), u

Omiš, župna crkva, unutrašnjost, pogled prema svetištu

doseljednika u razdoblju poslije drugoga svjetskog rata približan broj vjernika već bio oko 3500 (stanovnika je tada bilo znatno više!).⁴⁷

Kad se govori o prošlosti omiške župe i povijesti njezine župske crkve, ne smiju se mimoći bratovštine, to više što su neke baš u župskoj crkvi podizale svoje posebne oltare za koje su nabavljale slike, kipove, bogoslužno ruho i predmete. Od ukupno deset bratovština navedenih u popisu iz 1810. godine sastavljenom po naredbi francuskih vlasti, sjedište u crkvi sv. Mihovila imale su sljedeće: 1. Presv. Sakramenta s pridruženom bratovštinom sv. Mihovila; 2. Duša od čistilišta ili sv. Franje Paulskoga s pridruženom Imena Isusova; 3. Svetih Ivana Krstitelja, Ante Padovanskoga i Stjepana prvomučenika; 4. Sv. Nikole i sv. Ivana Nepomuka; 5. Gospe od Ružarja i 6. Gospe od Milosrđa.⁴⁸ Prema tome, prije njihovih spajanja bilo ih je tu čak jedanaest.⁴⁹ Najstarije su one presv. Sakramenta i sv. Mihovila. U spisima se spominju 1565. godine.⁵⁰ Prva od tih, nazivana i bratovština Tijela Kristova, imala je svoju posebnu zgradu, koju je 1581. splitski nadbiskup Ivan Dominik Marcot bio proglasio oratorijem.⁵¹ Najmlađa od svih zacijelo je bila bratovština sv. Ivana Nepomuka, koja se ne spominje prije sredine 18. stoljeća, a njezin pravilnik (matrikula) sastavljen je 1745.⁵² Međutim, ona je tako uspješno i tako brzo širila štovanje svoga zaštitnika u Omišu i po svoj okolici da je njegov blagdan 16. svibnja svake godine privlačio u crkvu sv. Mihovila mnoštvo vjernika. Toga dana su se u gradu održavale i razne pučke svečanosti i glavni godišnji sajam. Štovanje toga češkoga sveca bilo je tako veliko da je prvotni omiški zaštitnik sv. Mihovil u narodu gotovo zaboravljen, pa je i župska crkva prozvana "Sv. Ivan".

Franjevci su na području omiške župe imali najprije mali samostan kod crkvice sv. Petra na Priku, a zatim od 1717. godine veći na Skalicama,⁵³ ali oni nisu redovito sudjelovali u bogoslužju župske crkve, nego u svojim crkvama. Sa župskom crkvom više su bile povezane redovnice, najprije tijekom više stoljeća članice neslužbenih zajednica trećeg

Ravnicama 180 (18), u Picama 81 (11), u Dubravama 23 (3) i u Zakučcu 190 (30). Zakućac je pripojen omiškoj župi 1849. g.

⁴⁷ Usp. Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji 1974, Zagreb 1975., str. 227.

⁴⁸ HAZd, Omiški arhiv, kut. 170 sveščić 1 fol. 83r. - U spisu s nadnevkom 21. VIII. 1808. spomenuta je i bratovština sv. Križa (ondje, fol. 13r).

⁴⁹ Nove francuske vlasti tražile su podatke o bratovštinama već 1807. g. (v. ondje, fol. 5v). Prijedlog za ujedinjenje bratovština Ivana, Ante i Stjepana datiran je 26. VIII. 1808. (ondje, fol. 5r). Ujedinjivanjem htjelo ih se spasiti od ukinuća koje im je tada prijetilo (usp. ondje, fol. 4r).

⁵⁰ NAS, S. 5 fol. 19v i 33r.

⁵¹ U dokumentima se za tu zgradu kaže "olim extracta", dakle davno prije (NAS, S. 8 fol. 2v 3r).

⁵² HAZd, Omiški arhiv, kutija 169 sveščić 4 fol. 17r.

⁵³ O tome hospiciju na Priku v. *I. Pivčević*, Sjemenište u Priku, Program C. K. Velike gimnazije u Spljetu za šk. g. 1911./12., Skalicama v. u *J. A. Soldo*, Franjevačka provincija presv. Otkupitelja (Šematizam), Spit 1979., str. 147-149.

reda sv. Franje, tzv. picokare (do početka 19. stoljeća),⁵⁴ a zatim časne sestre služavke Maloga Isusa (od 1917.).⁵⁵

Svu odgovornost i brigu za župsku crkvu, za njezinu imovinu, nužne popravke i nabavke preuzelo je u prvoj četvrtini 19. stoljeća župsko crkvinarstvo, jer su u doba francuske vladavine i općina i bratovština u tome zauvijek izgubile svoja prava i dužnosti. To je crkvinarstvo u najnovije vrijeme preoblikovano u župsko pastoralno vijeće u skladu s novijim crkvenim zakonodavstvom.

O staroj omiškoj župskoj crkvi, koja je sasvim, ili gotovo sasvim, nestala u vrijeme izgradnje današnje u prvoj četvrtini 17. stoljeća nemoguće je posve određeno govoriti, dok se ne provedu arheološka istraživanja. Arhivskih podataka o njoj ima ali oni ipak ne omogućuju potpuno sigurne odgovore na mnoga zanimljiva i važna pitanja o njezinoj starni, stilu, veličini, a pogotovo o raznim manje važnim pojedinostima.

Čudno je da je prigodom papinske vizitacije 1579. godine u zapisnik uneseno mnogo pojedinačnih podataka o unutrašnjemu uređenju te crkve, poglavito o oltarima i njihovoj opremi, a gotovo ništa o njoj kao cjelini. Tada su u njoj bila četiri oltara: 1. glavni posvećen sv. Mihovilu, 2. oltar Tijela Kristova, 3. Gospin oltar i 4. oltar Gospe od Ružarja. Oltar Tijela Kristova nalazio se s desne strane glavnoga oltara. Na njemu se čuvao euharistijski sakrament. Posvećene čestice bile su pohranjene u bjelokosnoj kutijici, tzv. piksidi. Gospin oltar bio je smješten ispod propovjedaonice. Za svaki od tih oltara zapisano je da je posvećen te da ima svoju oltarnu sliku (palu), ali ništa nije zapisano o veličini, sadržaju i vrijednosti tih slika. Nabrojani su svi svijećnjaci i oltarni prekrivači s naznakom od kojega su materijala.⁵⁶ Oltaru pod propovjedaonicom u zapisniku, doduše, nije navedeno ime, ali ono je poznato, zahvaljujući dokumentu splitskoga nadbiskupa Ivana Dominika Marcota od 15. svibnja 1581. kojim je on za vrijeme vizitacije u Omišu naredio da se "oltar bl. Djevice Marije pod propovjedaonicom ukloni" a "Gospin lik prenese kod oltara blizu krstionice", ili da se "ta propovjedaonica ukloni".⁵⁷

Prema zapisniku sljedeće papinske vizitacije obavljene u mjesecu ožujku 1603. toga oltara pod propovjedaonicom tada nije bilo, a dogodile su se u međuvremenu i neke druge promjene. Tako npr. euharistija se čuvala na glavnom oltaru (ne kao prije na pokrajnomu Tijela Kristova!) u bjelokosnoj kutiji, zacijelo onaj istoj kao i 1579. godine, možda vrlo

⁵⁴ One su 1625. g. imale svoje tri kuće u gradu, a svih skupa bilo ih je 12 (Propagandin arhiv u Rimu, SC Visite e coll. vol. 3 fol. 205v). Njihovi samostani Mažurana i Belačine ukinuti su 1809. g. (HAZd, Omiški arhiv kut. 169 sv. 107 fol. 33rv, 128r, 146-148, 165r, 190r i 191rv). Treći se prije ugasio.

⁵⁵ Usp. spomenicu Vez Ijubavi u tkanju jedne povijesti, Zagreb 1990., str. 162-169. One su od 1917. g. u crkvi sv. Mihovila vodile crkveno pjevanje, a od 1. I. 1958. vode redovitu brigu za red i čistoću u crkvi i sakristiji.

⁵⁶ Vat. arhiv, S. Congr. Conc., Visit. apost. 57, Spalaten. fol. 60v-61r.

⁵⁷ NAS, S. 8 fol. lv. - Latinsku riječ "figura" preveli smo izrazom "lik". Vjerojatno se odnosi na Gospin kip, možda upravo onaj vrlo stari kip koji danas stoji pokraj glavnoga oltara. Treba naglasiti da je sačuvan samo mali ulomak zapisnika te vizitacije, a bez traga su nestali zapisnici svih biskupskih vizitacija grada Omiša iz 16., 17. i sve do sredine 18. st.

Omiš, župna crkva, unutrašnjost, pogled prema pjevalištu

staroj, ali pohranjenoj ovoga puta u pozlaćenomu drvenom svetohraništu (tabernakulu).⁵⁸ Glavni oltar imao je “doličnu oltarnu sliku”, sve potrebne predmete i urese, pa je pohoditelj naredio samo to da se prostor oko njega, tj. prezbiterij, ogradi, kako u nj ne bi mogli ulaziti obični vjernici i tako ometati svećenstvo u vršenju bogoslužja.⁵⁹ Pregledajući zatim pokrajne oltare naredio je da se oltaru “Uskrsnuća” (prije Tijela Kristova) uredi podnožje, da se taj “vrlo uski” oltar proširi te da se za nj nabavi križ.⁶⁰ U nekomu prozorčiću iznad njega (zaciijelo u kamenomu uzidanom svetohraništu u kojemu se nekoć čuvala euharistija)

⁵⁸ Vat. arhiv, Miscell. Arm. VII vol. 100 fol. 229r. - Pohoditelj spominje mogućnost da se za čuvanje euharistijskih čestica u svetohraništu kupi nova piksida ili da se postojeća velika preuredi (“accommodati”). Izraz “accommodati” zaciijelo se ne odnosi na popravak oštećene pikside, kako je shvatio Fisković (nav. dj., str. 35 u bilj. 58), nego na prilagodbu veličini tabernakula koji je vjerojatno bio niži od nje.

⁵⁹ Vat. arhiv, Miscell. Aem. VII vol. 100 fol. 120v 231r. - Fisković pretpostavlja da je srednjovjekovna pregrada iz stare župske crkve premještena u crkvu sv. Duha i tako do danas sačuvana (nav. dj., str. 21 u bilj. 34). Možda je iz župske crkve uklonjena u vrijeme postavljanja novoga glavnoga oltara većih dimenzija između godina 1579. i 1603.

⁶⁰ Vat. arhiv, Miscell. Arm. VII vol. 100 fol. 231r. Pohoditelj, kao ni onaj iz 1579. g., uopće ne spominje veliko omiško raspelo.

nalazile su se tri međusobno spojene kositrene posudice sa sv. uljima.⁶¹ Pokraj oltara Gospe od Ružara čuvale su u drvenoj zaključanoj škrinji “sestrime” Gospine bratovštine svu opremu toga oltara.⁶²

Taj se pohoditelj nije, srećom, zaustavio samo na opisivanju oltara. U zapisnik je dao unijeti nekoliko vrlo zanimljivih i važnih podataka o krstionici. To je bila posebna prostorija “pokraj velikih crkvenih vrata” koju on naziva “svetište” (*sanctuarium*). Iz opisa nije jasno je li to bila posebna manja zgrada povezana s crkvom ili odijeljena prostorija u samoj crkvi. Krsni zdenac imao je oblik “kamenice” (*pilla*) pokrivena i osigurane ključem iz koje je voda za vrijeme obreda krštavanja tekla kroz neku rupu (*pertusium*). Pohoditelj je naredio da se u roku od šest mjeseci “pokraj stupa u sredini crkve” postavi nova okrugla krstionica” tako da joj “podnožje u obliku stupa bude izdignuto iznad zemlje za lakat i pō visine, odnosno kako se bude činilo zgodnijim”. te da se na nju postavi drveni poklopac u obliku piramide.⁶³ Taj krsni zdenac očito je oblikom i položajem sasvim odudarao od uobičajenih, jer inače i bi bilo razloga za takvu naredbu. Kakva je oblika bila, teško je reći. Iz navedenoga opisa može se pretpostaviti da je bila položena na pod i da je odgovarala tipu starijih krstionica, možda ranosrednjovjekovnih.

Poslije pregleda krstionice pohoditelj je svratio pozornost na cjelinu crkvenoga prostora (*vidit totam ecclesiam*), a zatim naredio da se u nju postave dvije ispovjedaonice, jedna pokraj glavnoga oltara, a druga pokraj oltara Uskrsnuća, da se pjevalište (*sollarium*) ili ukloni ili tako uredi da više ne pruža mogućnost za možebitnu sablazan. Naglasio je da bi to drugo rješenje bilo bolje, jer je “crkva s obzirom na mnoštvo puka vrlo tijesna”. Zatražio je još i to da se posuda (*vas*) za blagoslovljenu vodu prenese u crkvu te da se svi prozori u crkvi zatvore staklima ili barem platnom pričvršćenim na drvene okvire.⁶⁴

Spomenuta naredba o zatvorima za prozore ne pruža, doduše, utemeljenost za stvaranje sigurnih zaključaka nego samo mogućnost za opravdano nagađanje da su možda na prozorima te stare omiške crkve tada bile kamene rešetke kroz koje je prodiralo svjetlo i strujao svjež zrak, slične možda onima na predromaničkoj crkvi sv. Petra na Priku. Teško je, naime, vjerovati da su prozori bili bez ikakve zaštite od prodiranja vjetra i kiše. Kad bi to nagađanje potvrdili, možda neki budući nalazi ostataka takvih tranzena, bio bi to znak velike starine te crkve.

Već je prigodom papinskoga pohoda 1579. godine bilo naređeno da se “posveti briga krovu pa da se pažljivo prekrije”.⁶⁵ Novi pohoditelj 1603. zapovjedio je da se on “dobro uredi”, a zabranio da stanari susjednih kuća, koje su, očito, bile preblizu, na nj bacaju

⁶¹ Ondje fol. 229v (in quadam fenestrella super altare Resurrectionis). Takav kameni prozorčić stoji i danas uzidan u crkvi desno od ulaza u sakristiju.

⁶² Ondje fol. 232r.

⁶³ Ondje fol. 230r. - Pohoditelj je tome dodao, neka se ta prostorija (*sanctuarium*) sačuva “za pranje svetih predmeta i za druge potrebe, ali držeći je zatvorenu” (ondje fol. 230v).

⁶⁴ Ondje fol. 232v.

⁶⁵ “Provideatur tecto et contegatur diligenter” (Vat. arhiv, S. Congr. Conc., Visit. apost. 57 Spalaten. fol. 62r).

smeće te da se bilo tko penje po njemu, što su Omišani do tada običavali činiti "i za vrijeme službe Božje", poglavito stoga "što je crkva tijesna".⁶⁷

Sakristija se nalazila "blizu glavnoga oltara". Pohoditelj je naredio da se i ona "dobro prekrije, kako ne bi prokišnjavala" te da se njezin prozor "zatvori nekim platnom ili staklima".⁶⁸ O zvoniku, koji se srušio nekoliko dana prije pohoditeljeva dolaska, on nije ništa posebna odredio, jer su mu rekli da će ga u kratkomu roku sagraditi.⁶⁹

Tim arhivskim podacima o staroj omiškoj crkvi dragocjenu dopunu mogli bi dati arheološki nalazi. Dotle je neizbježno pribjegavati raznim manje ili više vjerojatnim nagađanjima. Neke zanimljive pretpostavke o njoj iznijela je u svome osvrtu Vanja Kovačić, koja smatra da je to bila vjerojatno gotička građevina skromnih dimenzija usred trga, mnogo većega od današnjeg, usmjerena slično kao i crkva sv. Duha, a ne prema jugoistoku kao današnja.⁷⁰

Stanovito uporište za koliko toliko određenije i sigurnije sudove o svemu tome pruža nekoliko slučajnih nalaza i zapažanja bivših omiških župnika, don Danka Vlašića (1957.-1966.) i don Joze Jurića (1966.-1977.). Vlašić je, u svome upornom nastojanju oko popravka građevinske naravi u crkvi, sakristiji i bivšoj župskoj kući iznad sakristije, dao izvršiti niz manjih i većih zahvata.⁷¹ Prigodom izvođenja opsežnijih radova tijekom mjeseca listopada 1964. godine otkriven je u tlu današnje sakristije "jako debeli zid koji ide pravcem od sjevera prema jugu (...). Taj zid je, najvećim dijelom građen u ilovaču !/ i vapno, morao biti uklonjen radi izravnavanja tla za cementni pod (...). Nije se tu našlo ništa vrijedna pažnje, osim gruboga kamenja".⁷² Tome opisu nalaza i još podrobnijemu opisu postavljanja niza kanala za odvod podzemnih voda, koje su povremeno izbijale u sakristiji i u crkvi, Vlašić je dodao odgovarajući prikaz u sasvim slobodnom crtežu bez naznake dimenzija.⁷³

Prema Vlašićevu nalazu i prikazu, nekadašnji zid je bio usporedan današnjem zapadnom, sakristijskom zidu, a okomito postavljen na sjeverni zid današnje crkve, koji je ujedno južni zid sadašnje sakristije.⁷⁴

⁶⁶ Vat. arhiv, Miscell. Arn. VII vol. 100 fol. 233r.

⁶⁷ Ondje fol. 233r.

⁶⁸ Ondje fol. 233r.

⁶⁹ "Campanille diebus elapsis fecit ruinam et propediem reaedicabitur" (ondje). Taj zvonik vjerojatno je imao oblik preslice (usp. C. Fisković, nav. dj., str. 29 u bilj. 34).

⁷⁰ V. Kovačić, nav. dj. (v. gore bilj. 2), str. 96.

⁷¹ Prvi manji zahvati izvršeni su u sakristiji 1960. g. Sve je opisano u Ljetopisu župe u Omišu (ANŽUOm, br. inv. 225 str. 1-298). Umjetničke slike i predmete pronađene tom prigodom dao je restaurirati.

⁷² Ondje ("Ljetopis...") str. 166.

⁷³ Ondje str. 170.

⁷⁴ Izrazi "sjeverni" i "zapadni" na tome mjestu i u cijelom Ljetopisu označuju zapravo sjevernistok i sjeverozapad. To isto treba reći za Vlašićeve izraze "južni" i "istočni" na više mjesta u Ljetopisu.

Radovi na katu, baš iznad toga dijela sadašnje sakristije, izvedeni su na početku proljeća 1966. godine. Vlašić je, u želji da tu prostoriju bivšega župskog stana koji je napušten oko 1900., preuredi za vjeronaučnu dvoranu, dao temeljito popraviti unutrašnje plohe njezinih zidova, prozor i strop. Tada su uklonjeni "kameni zubovi, koji su se nalazili u južnom, zapadnom i sjevernom zidu, a nekada su na visini oko tri metra služili kao nosači drvenih greda. Kod svojedobne obnove te kuće pod je podignut za još jedan metar naviše (sada 4 m) te su ti kameni zubovi-nosači bez potrebe stršili iz zida. Na južnom crkvenom zidu je zazidan u istočnom dijelu jedan slijepi prozor (...). Nadalje su zazidana matunima jedna vrata s kamenim pragovima, kroz koja se je do natrag 5-6 godina ulazilo na staru drvenu propovjedaonicu (...). Na zapadnom dijelu toga južnog zida ove dvorane nalazi se jedan slobodan prostor, šupljina, unutar crkvenog zida (...). Tu su se nekada, prema nekim podacima, nalazile sadašnje orgulje i kor za pjevače. Kasnije, kada su orgulje i kor smješteni na današnje mjesto iznad glavnih ulaznih vratiju, onda je onaj dio zida prema crkvi bio zazidan matunima-ciglama, a na sličan način i zid prema današnjoj dvorani. Župnik je taj međuprostor dao popoditi i služit će kao crkveno pomoćno spremište (...). Ispod toga nalazi se još šupljina duboka oko 2 m (...)."75 Vlašić je o tome opisu dodao prikaz u slobodnom crtežu.⁷⁶

Svemu tome treba pridodati i usmeno svjedočanstvo župnika Jurića prema kojemu prigodom pokoncilskoga pruređenja sadašnjega prezbiterija i produženja njegova povišenoga tla u crkvenu lađu za oko jedan metar, što je izvedeno oko 1970. godine, otkriveni su temelji debeloga zida u tlu na samome spoju prezbiterija s crkvenom lađom. Ako je na temeljima otkrivenim tom prigodom možda stajao vanjski jugoistočni zid nekadašnje crkve, što nije isključeno, onda bi se kopanjem na odgovarajućoj udaljenosti u tlu današnje crkvene lađe morali otkriti temelji njemu usporednoga sjeverozapadnoga vanjskoga zida bivše crkve, a tako na svojim mjestima i temelji stare krstionice, stupova, a možda i još nekih dijelova nekadašnjih crkvenih zidova.

Već prije eventualnih arheoloških istraživanja u tlu današnje crkvene lađe opravdano je ovdje iznijeti barem neke slutnje i domišljanja o položaju i obliku bivše srednjovjekovne crkve oslonjene na gore iznesene podatke, jer to može biti korisno za buduća zapažanja, a možda i sustavna istraživanja. Da ih ne bi netko shvatio kao sigurne zaključke, najbolje ih je postaviti u obliku pitanja. Kao prvo nije li možda na mjestu zapadnoga dijela sadašnje sakristije bila nekadašnja kapela za glavni oltar? S obzirom na dimenzije toga prostora širine oko 435 cm i dužine oko 610 cm (ne računajući nedavne izolacijske dodatke od cementa i opeka nutarnje strane staroga zida!) može se reći da bi odgovarale toj svrsi. Šupljina ostavljena u zidu koji razdjeljuje današnju crkvu od današnje sakristije kao da u stanovitoj mjeri ide u prilog potvrdnom odgovoru. U tome slučaju već spominjani temelji debeloga zida, otkriveni oko 1970., bili bi zaista ostaci jugoistočnoga zida nekadašnje crkve tako da bi ona bila orijentirana sjeveroistok-jugozapad s pročeljem na glavnoj ulici staroga grada, a bila je trobrodna. U prilog te pretpostavke govorili bi i podaci iz 1603. o "stupu u

⁷⁵ Ondje str. 263-264

⁷⁶ Ondje str. 265.

sredini crkve” i običaju da se neki, zbog tjesnoće prostora u crkvi, penju na njezin krov za vrijeme obreda, vjerojatno na krov pokrajnih lađa odakle su možda kroz neke prozorčice na višim zidovima glavne lađe mogli slušati ono što se unutra govorilo, molilo i pjevalo.⁷⁷

Položaj krstionice u sklopu te bivše srednjovjekovne crkve nemoguće je pobliže odrediti, jer je u zapisniku papinskoga pohoditelja zabilježeno samo to da se nalazila “blizu velikih vrata”, a nije naznačeno s koje strane.⁷⁸

Završavajući kratko poglavlje o toj crkvi treba naglasiti da njoj ne pristaje izraz “crkvice”.⁷⁹ To što je papinski pohoditelj 1603. godine zapisao, da je vrlo tijesna, ne opovrgava izneseno mišljenje, jer odmah je dodao “s obzirom na mnoštvo puka”, a već je navedeno da je Omišana bilo oko 1300.⁸⁰ O tjesnoći u takvome relativnom smislu svjedoči i tvrdnja Omišana u molbi upućenoj mletačkim vlastima 1606. godine, da u njihovu crkvu na glavne blagdane ne može stati ni polovica vjernika.⁸¹ Svakako i takva relativna tjesnoća bila je dovoljan razlog Omišana da se dadu na gradnju nove, mnogo prostranije župske crkve.

Kad je već toliko puta spominjani papinski pohoditelj sredinom mjeseca ožujka 1603. godine stao poticati omiške “općinske povjerenike i suce” neka se što prije pobrinu da se njihova župska crkva proširi, oni su mu spremno odgovorili “da su odlučili i da hoće to izvršiti što prije budu mogli”.⁸² Njihov spreman i odlučan odgovor upućuje na zaključak da je općinsko vijeće već bilo izrazilo svoju suglasnost za tako velik i težak pothvat, odnosno da su na tu suglasnost sa svom sigurnošću mogli računati. U svakom slučaju odluka je brzo donesena i odmah su poduzeti potrebni pripremni koraci. Odobrenje nižih i viših mletačkih vlasti nije izostalo. Dapače, opći providur za Dalmaciju i Albaniju Nikola Donato dopustio je 8. prosinca 1603. da omiška općina sav prihod od znatno povećane takse na prodaju velike količine soli (150 stari godišnje) tijekom sljedećih pet godina utroši za gradnju župske crkve.⁸³ To je bila Omišanima zaista velika materijalna i moralna podrška i pomoć.

⁷⁷ Ako su možda te pokrajne lađe bile presvodene i pokrivene kamenim pločama s relativno malim padom, onda to penjanje nije bilo pogibeljno za penjače, a štete na krovu nisu morale biti u prvi čas vidljive. Pravu predodžbu na temelju samo tih nekoliko podataka, naravno, nije moguće dobiti.

⁷⁸ Ako je ta vrlo stara krstionica nekoć i bila posebna zgrada uz crkvu, dogranjom pokrajnih lađa vjerojatno je bila uklopljena u jednu od njih.

⁷⁹ Rabi ga Fisković (nav. dj. str. 29 u bilj. 34), ali na mjestu gdje se samo usputno osvrće na tu crkvu.

⁸⁰ V. gore bilj. 42. - U tome konatekstu treba tumačiti i riječi “VETERIS TEMPLI ANGUSTA SPACIA CIVIUM CONCORDIA DILATANTUR” u natpisu iznad današnjih pobočnih crkvenih vrata.

⁸¹ HAZd, Omiški arhiv, kut. 56 sveščić 16 fol. 22r. - Vjernika koji su na velike blagdane dolazili u crkvu bilo je, ako se od 1300 tadašnjih Omišana odbiju nedorasla djeca, bolesni i nemoćni, najmanje 900-1000. Prema tome polovina od toga broja iznosi 450-500.

⁸² Vat. arhiv, Miscell. Arm. VII. vol. 100 fol. 233r.

⁸³ ANŽUOm, br. inv. 172 fol. 65v i u dodatku Bulletinu g. 1879. (v. gore bilj. 24) str. 14-15.

Na sjednici Općinskoga vijeća, održanoj na prijelazu iz 1603. u 1604. godinu, najprije je ukratko izložen sadržaj te Donatove "koncesije", zatim je naglašeno da treba odmah početi s njezinom primjenom "na čast i službu Božju, a na veću pobožnost i udobnost sviju" te predloženo da se izaberu dva posebna općinska povjerenika na rok od jedne godine sa zadatkom da "nastoje oko dužnog izvršavanja te povlastice i da pozivaju i uvjeravaju bratovštine ovoga grada kao i sve druge vjernike i pobožne kršćane, neka pomažu ovaj sveti pothvat dobrovoljnim priložima prema svojoj mogućnosti, kako ih Duh Sveti nadahne". Osim toga trebali su "odmah dati izraditi dva modela te crkve: jedan stare građevine, njezina stanja s onolikim povećanjem koliko se bude smatralo da joj odgovara, i drugi o načinu na koji bi je trebalo sagraditi svu iznova", jer tako će se, "pošto se procijeni trošak jedne i druge gradnje", moći izabrati rješenje "koje će biti sukladnije našim silama". Taj je prijedlog prihvaćen, pa su odmah za povjerenika izabrani Gašpar iz Venecije i Luka Voineo.⁸⁴

Građevinski radovi započeti su po svoj prilici već 1604. godine, a ne može biti dvojbe, da su bili u toku 20. srpnja 1606., kad je omiški providur odobrio molbu da se za gradnju te omiške crkve daje i deseti dio nameta na izvoz sira.⁸⁵ Da se s gradnjom nije započelo i koliko toliko napredovalo, vlasti ne bi davale nove povlastice te vrste niti bi produživali rok onoj "koncesiji" iz 1603. godine.⁸⁶

Kad se uspoređi ono što je rečeno o bivšoj srednjovjekovnoj crkvi s današnjom omiškom crkvom sv. Mihovila, koja u protekla, gotovo četiri stoljeća nije mijenjala svoju osnovnu strukturu, odmah prestaje svaka dvojba o tome za koji su se model Omišani odlučili davne 1604. godine. Oni su, očito, dali gotovo sasvim ukloniti staru i sagraditi novu, znatno prostraniju jednobrodnu crkvu s prezbiterijem vrlo skladnih razmjera. To je, uostalom, bilo jedino razumno rješenje. Ako se htjelo da stara crkva sačuva skladan izgled i, što je najbitnije, odgovarajuću funkcionalnost, onda daljnje proširenje, vjerojatno već proširivane, nije dolazilo u obzir, jer joj je pročelje već dopiralo do glavne gradske ulice koju se nije smjelo presijecati.

Srušiti staru pa podići novu, znatno veću i višu crkvu zahtijevalo je, dakako, velika materijalna sredstva. Pri tome je zacijelo trebalo sasvim ukloniti i neke obližnje kuće, što je i onako velike troškove još više povećavalo. Međutim, Omišani se nisu obeshrabрили, a trenutak je za to bio vrlo pogodan. Mletačka Republika bila je tada u privrednom usponu.

⁸⁴ Arheološki muzej u Splitu, zbirka arhivalija Frane Carrare, omiški spisi, sveščić u kojemu su prijepisi nekih sjednica općinskoga vijeća iz 16.-18. st., bez folijacije. Iznad zapismika sjednice o kojoj je riječ nisam opazio nadnevak. Vanja Kovačić kaže da je održana 28. XII. 1603. (v. V. Kovačić, nav. dj. u bilj. 2, str. 96-97). U prijedlogu stoji još i to da se prikupljeni novac mora čuvati u kasi s tri ključa.

⁸⁵ HAZd, Omiški arhiv, kut. 56 sveščić 16 fol. 22v.

⁸⁶ Sastavljač popisa omiških općinskih arhivalija (1628.) pošto je registrirao koncesiju iz 1603. g. o nametu na prodaju soli (v. gore belj. 83) napomenuo je da ostale slične koncesije općih providura nije uspio pronaći, a ni doznati, kako su izgubljene. Njemu je, dakle, bilo poznato da su postojale..

Upravo iz privrednih razloga nije s drugim krscanskim silama usla u tzv. dugi rat protiv Turske (vodio se od 1593.-1606.). To je dovelo i Dalmaciju do stanovitoga blagostanja, o čemu se govorilo na sjednici omišškoga Općinskog vijeća održanoj 23. veljače 1614. s velikim zadovoljstvom.⁸⁷ Prema tome nije smjelo doći u pitanje dovršenje započetih radova. Moglo se čak ići za stanovitom monumentalnošću koja je nadilazila prirodne mogućnosti tako maloga gradića. Radovi bi vjerojatno bili izvođeni s većom brzinom, da su Omišani smjeli prodavati dijelove tla nove crkve bogatim građanima za grobnice, kako se običavalo činiti u drugim primorskim mjestima. Njima je, naime, stari običajni zakon najstrože zabranjivao ukapati mrtva tijela u crkvama ili grobljima unutar gradskih zidina. U vrijeme gradnje nove crkve pokušalo se iz razumljivih razloga ne voditi računa o toj staroj zabrani. Međutim, opći providur Filip Pasqualigo, očito na nečiju prijavu ili tužbu, svojom odlukom od 13. travnja 1613. naredio je, pozivajući se na staro omiško običajno pravo, da se s grobnica u izgradnji u crkvi sv. Mihovila, odnosno s one Zorzija Venerija, uklone kameni poklopci i grobne rake zatrpaju zemljom, kako ne bi mogle poslužiti za ukop.⁸⁸ To ograničenje, vrlo korisno za opće zdravstvene prilike u gradu, za crkvu je u tome času bilo nezgodno jer je zatvaralo prilično obilan izvor prihoda za njezinu gradnju. To ipak nije moglo zaustaviti, pa čak ni odviše usporiti već dobro uznapredovale radove. Zahvaljujući dobrom općem gospodarskom stanju, sredstva od spomenutih nameta na promet raznih proizvoda i od dobrovoljnih prihoda redovito su pritjecale u većim ili manjim iznosima u ruke općinskih povjerenika za gradnju nove crkve.

Nemoguće je danas odrediti točno vrijeme dovršetka te gradnje, jer se nisu sačuvale računске knjige i namirnice koje su spomenuti povjerenici vodili i kod sebe držali. S čuvanjem te dokumentacije bilo je velikih poteškoća već u ono doba.⁸⁹ Ipak se u spisima našlo barem toliko podataka da se sa svom sigurnošću može reći da kao vrijeme dovršetka nisu prihvatljive ni godina koju su ponavljali biskupski godišnjaci (1627.),⁹⁰ ni ona za koju

⁸⁷ *“Vedendosi per grazia del Signore Dio et buona provisione che vien esser fatta intorno l'abbondante viver di questa Terra si trova in tal copia che tutti se possono servire per beneficio universale...”* (Arheološki muzej u Splitu, arhivalija navedena gore u bilj. 84).

⁸⁸ *“(...) che non sia data sepoltura a cadaveri dentro delle chiese e nelli cimiteri della Terra d'Almissa, ordiniamo che secondo l'uso antico sia anco nell'avvenir data sepoltura indifferente a tutti li corpi morti, così di Terrieri come di forrastieri, nel cimiterio della chiesa della B. Vergine fuori detta Terra, nè possa per qualsivoglia modo alcuno fabricar o far fabricar nelle chiese o cimiterii dentro della Terra d'Almissa alcuna sepoltura o deposito per, cadaveri de' morti et a quelle che fin' ora fossero fatte fabricare et specialmente a quella di Zorzi Venerio nella chiesa di S. Michiel siano levate le pietre del coperto di esse o essa sepoltura et riempita di terreno...”* (ANŽUOm, br. inv. 172 fol. 95r).

⁸⁹ Opći providur Alvise Zorzi zatražio je 6. XII. 1628. od baštinika pok. Jakova Deškovića, da predaju računске spise iz vremena u kojemu je on bio povjerenik za gradnju omiške crkve (ANŽUOm, br. inv. 172 fol. 24r).

⁹⁰ Podatak prema kojemu bi bila dovršena 1627. g. ponavljaju svi redom od 1898. do 1925. g. (Status personalis et localis dioecesis Splatensis et Makarskensis..., npr. g. 1900. na str. 49, g. 1925. na str. 65), što prenosi i Općinski šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji g. 1974., Zagreb 1975., str. 227.

se odlučio Fisković (1621.).⁹¹ Ona je sagrađena i u bitnome iznutra urešena svakako prije konca proljeća 1618. godine. Taj terminus post quem non potvrđuje činjenica, da je splitski nadbiskup Sforza Ponzoni na samome početku ljeta te godine u njoj posvetio glavni oltar sv. Mihovila⁹² u prezbiteriju i pokrajni Gospin oltar u crkvenoj lađi “blizu kora” (tj. kapele za glavni oltar) “na lijevu ruku”.⁹³ Taj se svečani obredni čin nije smio obaviti u ono doba, ako crkva nije bila dovršena kao zgrada.

Dovršetak radova na zidovima i krovu izvana i iznutra u bitnome i svečani početak vršenja bogoslužnih obreda u njoj ne znači, dakako, da nije trebalo još mnogo toga urediti, pa i sagrađiti u njoj i pokraj nje. Prema tome ne treba se čuditi, što su općinski povjerenici za gradnju župske crkve i dalje nastojali prikupiti što više novčanih sredstava u tu svrhu. Župnik je tada, čini se, bio došao do uvjerenja da im više nije dužan predavati godišnji prihod s posjeda crkve sv. Stjepana u Borku, kojima se inače prema već navedenoj uredbi nadbiskupa Cornera iz 1527. godine pokrivalo redovite troškove održavanja i uresivanja svih omiških crkava. Međutim, nadbiskup Ponzoni, potvrđujući izabranoga omiškoga župnika za 1620. godinu, naredio mu je, zacijelo na traženje općinskih vlasti, da spomenuti prihod daje povjerenicima za gradnju.⁹⁴ Zbog istih su razloga opći providuri Molin (1623.) i Zorzi (1628.) izdali uredbu kojima su pokušali prisiliti trgovce da spomenutim povjerenicima i dalje uredno isplaćuju propisani dio nameta na izvoz sireva, jer je prihod iz toga izvora bio odviše opao.⁹⁵ Novac prikupljen iz tih izvora trošio se tih godina najvjerojatnije na gradnju novoga zvonika, koji je zacijelo tada podignut na kamenoj hridi blizu crkve.

U konačnomu unutrašnjem uresivanju nove župske crkve bitan doprinos dale su omiške bratovštine kojima je sjedište bilo u toj crkvi, a uključili su se u to neki bogati pojedinci. Bratovštine koje su u staroj crkvi imale svoje oltare s pripadajućim oltarnim slikama, bogoštovnim predmetima i uresima, mogle su ih, naravno, postaviti u novoj, već prema njihovoj sačuvanosti i primjerenosti novomu prostoru. U novosagrađenoj crkvi bilo je mjesta za znatno veći broj oltara, što su članovi onih bratovština koje u staroj crkvi nisu imali poseban oltar i neki pojedinci doživjeli kao pravi trenutak da ga podignu. Nova crkva bila je svim bratovštinama i pojedincima izazov da je kao matičnu crkvu svoga grada podizanjem što ljepših oltara i nabavom novih umjetničkih slika dostojno urese te ujedno

⁹¹ C. Fisković, nav. dj. (v. gore bilj. 5), str. 11. To je godina dovršenja portala, a ne crkve.

⁹² O tome je omiški župnik don Nikola Dešković (Descoveo) “ad perpetuam rei memoriam” zapisao u matičnu knjigu: “Adi 24 zugno 1618 fu consecrato l'altar maggior di S. Michiel da reverendissimo monsignor arcivescovo Sforza Ponzoni e furono sepelite le reliquie di S. Doimo et Anastasio con altre reliquie di molti santi”. (HAZd, MK 707 fol. 200v). Dakle u oltar su stavljene relikvije zaštitnika grada Splita i splitske nadbiskupije Dujma i Staša.

⁹³ “Adi secondo luglio 1618 fu consecrato l'altare della Madona appresso il coro alla man sinistra nella chiesa di San Michiel in questa Terra et haec ad perpetuam rei memoriam”. (Ondje). Kad kaže “na lijevu ruku”, zacijelo misli gledajući od glavnog oltara!

⁹⁴ Ondje, fol. 200v-201r. - Zapis o isplati toga godišnjeg prihoda za 1621. g. (isplaćeno 13. VIII. 1623. 25 cekina) objavio je Fisković (nav. dj., str. 30 u bilj. 35). Izraz “fabbrica ecclesiae” mogao bi po sebi značiti i redovito održavanje.

⁹⁵ ANŽUOm, br. inv. 172 fol. 24rv.

iskazali što veću čast svojim svetim zaštitnicima. Za to su bili spremni utrošiti znatna novčana sredstva.

Oltari su u novoj crkvi sv. Mihovila tih godina nicali jedan za drugim i brzo popunili sva raspoloživa mjesta uz zidove glavne crkvene lađe. Tako je 1620. posvećen oltar sv. Križa, nazivan tada i “oltarom imena Isusova”, koji se nalazio “na desnoj strani”,⁹⁶ zacijelo gledajući s glavnoga oltara, dakle ondje gdje se i sada nalazi. Tijekom nekoliko sljedećih godina, najkasnije do početka 1625. godine, postavljeni su i svi ostali. Tako kad je pri koncu siječnja 1625. Omiš osobno pohodio treći papinski pohoditelj nadbiskup Oktavijan Garzadori⁹⁷ i tu sve razvidio, dobio je najbolje dojmove o omiškoj župskoj crkvi i svećenstvu.⁹⁸

Garzadori je došao u Omiš u času kad je nova crkva bila već tako dobro uređena i urešena da nije smatrao potrebnim u zapisniku spominjati njezinu “novost”. Pomno je u njoj pregledao sve oltare: glavni (“veliki”) i sedam pokrajnih. Glavnomu nije naveo titulara, ali nema dvojbe da se tada još uvijek zvao imenom staroga gradskog zaštitnika i naslovnika te crkve sv. Mihovila. Pokrajnim oltarima zabilježio je sljedeća imena: 1. Imena Božijega, 2. Uskrsnuća Kristova, 3. Gospe od Ružarija, 4. Bezgrešnog Začeca, 5. Sv. Franje Paulskoga, 6. Sv. Ivana Krstitelja i 7. Sv. Nikole. Svi su bili “od kamena” i dolično urešeni. Čudno je što se u zapisniku samo za glavani i onaj sv. Nikole kaže da su “posvećeni”, a za sve ostale da nisu,⁹⁹ jer su Gospin i Imena Isusova (Sv. Križa), kako je već navedeno, bili posvećeni 1618., odnosno 1620. godine. Za toga drugog Garzadori je dao zapisati da je u vrlo lošem stanju.¹⁰⁰ Od svih njegovih opaski možda je najvažnija ona o slici Gospe od Ružarija, koja prema njegovu sudu nije bila “dovoljno prikladna”, ali “budući da su bratimi izjavili da se izrađuje druga nova”, naredio je samo to da za taj oltar

⁹⁶ “*Li 30 zugno 1620 fu consecrato l'altare del Cruxifixo !!/ che chiamano l'altare del nome di Gesù alla man dextra...*” (HAZd, MK 707 fol. 200v). Izraz “na desnu ruku” treba tumačiti kao i onaj “na lijevu ruku” (v. gore u bilj. 93).

⁹⁷ Prvi pohoditelj veronski biskup Augustin Valier 1579. g. poslao je u Omiš kao delegirane zamjenike svoje suradnike Ascania Randola i Lovru Albertina, a drugi pohoditelj vicentinski biskup Mihovil Priuli 1603. g. Franju Grisonija. Pohoditi sve biskupije, župe, crkve, bratovštine itd. na području cijele mletačke Dalmacije bio je vrlo mučan i dugotrajan posao. Nije ga mogao izvršiti glavni pohoditelj sam. Zato se ne može reći da se Priuli nije dostojao doći u Omiš (usp. C. Fisković, nav. dj., str. 16). Upravo je on, čovjek odlična zdravlja i u najboljoj životnoj dobi, odmah poslije povratka u Veneciju naglo obolio i umro.

⁹⁸ U Rim je poslije za Omiš javio: “... *Ho ritrovato il clero assai honorato e chiesa ben proveduta e governata...*” (Propagandin arhiv u Rimu, Sc Visite e collegi vol. 3 fol. 203v).

⁹⁹ Ondje, SC Visite e collegi vol. 2 str. 806-810. - Ono “od kamena” (lapideum) možda se odnosi na oltarnu menzu i podnožje, pa ne isključuje mogućnost da je današnji glavni oltar već onda imao istu drvenu nadgradnju od pozlaćenoga drveta.

¹⁰⁰ Za oltar Imena Božijega (Sv. Križa) piše “non sacratum” i “cum suo altari portatili” (s prenosnim malim kamenom s moćima). Nije jasno, kako je u tih nekoliko godina izgubio posvetu. Pomisao da je možda u međuvremenu zamijenjen novim, isključuje pohoditeljeva opaska: “*Quod cum sit quasi consumptum, mandavit de altero provideri...*” (ondje, str. 807).

nabave križ i tzv. kanonsku predočnicu (tablicu).¹⁰¹ O ostalim oltarnim slikama nije, nažalost, ništa zapisao.

Za glavni oltar brinule su se tada dvije najstarije omiške bratovštine: sv. Sakramenta i sv. Mihovila. Bratovštini sv. Sakramenta, napominje se u zapisniku, pripadao je nekoć oltar Kristova uskrsnuća, a na glavni je premještena “zbog veće časti”. Ona se ipak nastavila brinuti i za svoj bivši oltar. Pokrajni oltari Imena Božjega, Gospe od Ružarja i sv. Nikole pripadali su bratovštinama tih istih naziva. Za oltar Bezgrešne brinule su se “neke picokare”. Oltar sv. Franje Paulskoga sagradila su braća Franceschi, a onaj sv. Ivana Krstitelja podigao je Ivan Odolić. Budući da su Gospini oltari i onaj sv. Franje Paulskoga bili preblizu jedan drugome, pohoditelj je zabranio da se na njima mise služe u isto vrijeme.¹⁰² Sva su tri bila smještena uz sjeverni zid crkvene lađe (“sa strane evanđelja”). Posvetio ih je naknadno nadbiskup Ponzoni skupa s crkvom kao cjelinom, 17. lipnja 1627.¹⁰³

Ponzoni je prigodom te posvete naredio da se glavni oltar pomakne naprijed te postavi “na očitije mjesto”, na samomu početku prezbiterija, te da se onda u prostoru iza njega uredi kor za svećenike i niže klerike.¹⁰⁴ Međutim, taj je oltar ostao sve do danas u dnu svetišta, a svećenički kor bio je uređen u prostoru ispred njega. Zanimljivo je spomenuti da je baš na mjestu koje je Ponzoni bio odredio za glavni oltar poslije otprilike 350 godina (oko g. 1970) postavljen oltar - stol (menza) izrađen od drva na kojemu se u skladu s najnovijim bogoslužnim propisima služe sve mise. U stari glavni oltar nije se, srećom, tada diralo pa je sačuvao u potpunosti svoju izvornost. Od pokrajnih oltara ostali su, čini se, u izvornome obliku iz prve četvrtine 17. stoljeća oltari sv. Križa i sv. Ivana Nepomuka (poslije tako nazvan), dok su današnji oltari Gospe i sv. Mihovila djelo kipara Ivana Rendića, dovršeni 1897. godine.¹⁰⁵

¹⁰¹ *“Iconia non est satis conveniens, sed quia confratres asseruerunt aliam de novo construi, ideo nichil fuit dispositum, sed tamen mandavit quod interim provideatur per eosdem confratres de cruce et tabella secretorum”*. (Ondje, str. 808). Taj podatak omogućuje točno datiranje Ingolijeve pale, jedne od najvrjednijih omiških umjetnina. O njoj v. *K. Prijatelj*, Omiške oltarske pale oko Palme Mladega, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 24, Split 1984., str. 101-102.

¹⁰² Propagandni arhiv, SC Visite e collegi vol. 2 str. 806-810.

¹⁰³ HAZd, MK 707 fol. 199r. Taj zapis objavio je Fisković (nav. dj., str. 30 u bilj. 35)

¹⁰⁴ HAZd, MK 707 fol. 197v i *C. Fisković*, nav. dj. i mj.

¹⁰⁵ Pokrajni oltari nazivaju se u spisima 17. i 18. st. raznim imenima. Tako npr. 1682. sv. Križa, sv. Nikole, sv. Ante, sv. Stjepana, sv. Franje Paulskoga i Bezgrešnog Začeca (NAS, S. 55 fol. 18r); 1752. g. sv. Križa, Gospe od Ružarja, Gospe od Milosrda, sv. Franje Paulskoga (NAS, S. 78 fol. 191v); 1762. g. i 1767. sv. Ivana Nepomuka, sv. Križa, sv. Mihovila, Gospe od Ružarja, Gospe od Milosrda, Sv. Franje Paulskoga, Sv. Stjepana i Sv. Ivana Krstitelja (NAS, S. 80 fol. 120v-121r i S. 85 fol. 60v-61r). Nazivi su se nekim od tih oltara mijenjali ovisno o većem ili manjem utjecaju pojedinih bratovština na razvoj kulta svojih zaštitnika. Poslije ukidanja većine bratovština na početku 19. st. sačuvali su se samo oni oltari koji su bili predmet čašćenja svih vjernika.

Taj izvanredni građevinski pothvat, najveći na polju sakralnog graditeljstva u dugoj omiškoj povijesti, zaključen je, čini se, 1629. godine gradnjom “nove sakristije uz crkvu sv. Mihovila”.¹⁰⁶ Izraz “nova sakristija” ne obara prije iznesenu moju pretpostavku prema kojoj je ona nastala pregradnjom prezbiterija bivše srednjovjekovne crkve. Vjerojatno je već tada srušen jugoistočni zid toga bivšega prezbiterija kako bi se pripajanjem nešto povećane dotadašnje “male sakristije”¹⁰⁷ dobila nova velika sakristija. Iznad te sakristije na visini od oko tri metra postavljen je, zasad nije moguće odrediti kada, pod od dasaka položen na drvene grede. Na tako dobivenomu katu bilo je, do visine bivšega prezbiterija, dovoljno prostora za postavljanje orgulja. Otvor između toga malog pjevališta i crkvene lađe, ukoliko je ono uređeno već 1629., bio je zapravo gornji dio otvora bivšega prezbiterija. Prijedlog da se orgulje odatle prenesu i postave “iznad velikih ulaznih vrata”, nakon što se tu u dnu crkvene lađe podigne novo pjevalište, iznesen je prvi put 1832. godine prigodom radova na obnovi te crkve. Predložena promjena bila je uvjetovana premiještanjem tadašnje krstionice i uklanjanjem nekih pokrajnih oltara koji su se, očito, nalazili u samome dnu crkvene lađe uz pokrajne crkvene zidove. Na mjestu gdje su se dotada nalazile orgulje trebala je, prema tome prijedlogu, biti podignuta propovjedaonica, koje uopće nije bilo u toj crkvi.¹⁰⁸ Premda je biskup Miošić spremno odobrio sve te i neke druge predložene pomjene, do premještanja orgulja i podizanja propovjedaonice došlo je tek 1866. godine.¹⁰⁹ Naknadnom nadogradnjom iznad sakristije dobiven je prostor za župski ured i župnikov stan.

Omiška glavna crkva uspjela je tijekom gotovo četiri stoljeća postojanja odoljeti zubu vremena, zahvaljujući neprekidnoj, kad većoj, kad manjoj, brizi omiških župnika, župljana i općine. Najteži udarac zadao joj je poznati razorni potres koji je 1667. godine

¹⁰⁶ Usp. V. Kovačić, Omiš..., nav. dj., str. 97.

¹⁰⁷ Usp. riječi: “bona ecclesiae in parva sacristia” u zapisniku Valierove vizitacije (Vat. arhiv, S. Congr. Conc., Visit. apost. 57 Spalaten. fol. 61r). U istočnom dijelu sadašnje sakristije iznad ulaza u crkvu na visini od 210 cm nalazi se kameni kornič izbočen oko 10 cm, debljine 12 cm. Sada je dug 230 cm. Do 1961. g. protezao se cijelim istočnim dijelom sakristije. Tada je većim dijelom obijen.

¹⁰⁸ Prijedlog je formuliran na sjednici župskoga crkovinarstva održanoj 13. VIII. 1832. Za uklanjanje “suvišnih oltara” sv. Stjepana, sv. Franje Paulskoga i Gospe od Milosrda navedeni su sljedeći razlozi: crkva nema dovoljno sredstava za održavanje 9 oltara, spomenuti oltari su od drva i ne baš sasvim dolični za obavljanje bogoslužja, smješteni preblizu jedan drugome; njihovim uklanjanjem u crkvi bi se dobilo više prostora za vjernike, više svjetla, mjesto za postavljanje dviju ispovijedaonica. Nakon njihova uklanjanja moglo bi se premjestiti krstionicu na desnu stranu glavnih vrata i premjestiti orgulje “*sopra porta d'ingresso... per essere oggidi l'organo stesso collocato con disordine in una sfavorevole situazione della chiesa ove molto meglio si converebbe che fosse collocato il sacro pergamino di cui tuttavia manca questa parrocchiale*”. (NAS, S-M Presidijalni arhiv biskupa Miošića, spisi 1832. g. b. b.).

¹⁰⁹ Za podmirenje troškova za izvedbu tih radova državno ministarstvo odobrilo je te godine pomoć od 159 fiorina i 82,5 karantana iz vjerezakonske zaklade (NAS, S-M Spisi g. 1866 br. 1561). - U dubrovačkoj baroknoj crkvi sv. Ignacija orgulje su još i danas smještene iza vrlo maloga otvora u lijevom zidu crkvene lađe blizu propovjedaonice.

pogodio Dubrovnik i dobar dio hrvatskoga priobalja. Tada je ona bila još stvarno “nova” (bilo joj je nepunih pedeset godina!), a napukla je preko cijeloga pročelja, svoda i pročelja kapele za glavni oltar.¹¹⁰ Nešto se zacijelo odmah poduzelo za njezino učvršćenje. Vjerojatno su već tada željeznim sponama na više mjesta međusobno vezali uzdužne zidove crkvene lađe, kako bi se spriječilo njihovo daljnje razmicanje pod teretom svoda.¹¹¹ Pukotine u vanjskim zidovima ispunili su oko 1722. žbukom da se spriječi prodiranje vode u unutarnje slojeve,¹¹² što najvjerojatnije nije učinjeno prvi put. Opsežniji radovi na obnovi i učvršćenju izvedeni su pod jesen 1749. godine. Prethodila im je velika uzbuna stvorena zbog višekratnoga opadanja komada žbuke sa svoda u dnu lađe poviše oltara sv. Franje Paulskoga, lijevo od glavnih vrata,¹¹³ a vjerojatno u manjoj mjeri i na nekim drugim mjestima. Prvi pregledi građevinskih vještaka, naročito onaj mletačkoga arhitekta Alvisea Prettija s početka 1749. godine, bili su alarmantni.¹¹⁴ Stoga je nadbiskup Pacifik Bizza već u proljeću 24. travnja 1749. zabranio u njoj vršiti obrede. Tu je zabranu ponovio 20. kolovoza 1749.¹¹⁵ Međutim, nova vještačenja nisu potvrdila prve dojmove o neposrednoj opasnosti da dođe do rušenja svoda i zidova. Nadbiskupa je o tome odmah izvijestio župnik don Šime Jagodić, napominjući da je ugovor o radovima na popravku, koji imaju biti izvedeni u mjesecu listopadu, već sklopljen te da je sav puk spreman sudjelovati u tome pothvatu.¹¹⁶ Da nema

¹¹⁰ Dosad pronađeni arhivski podaci o tome mladi su od samog događaja za gotovo cijelo stoljeće, ali im se svejedno ne može poreći vjerodostojnost. Svi koje se 1749. g. pitalo izjavili se da su te napukline na omiškoj crkvi nastale od potresa koji je u svoje doba razorio Dubrovnik (NAS, S. 97 fol. 6r i 19v. Opis pukotina v. na fol 3r).

¹¹¹ Arhitekt Pretti izjavio je 1. II. 1749. među ostalim “... *si ricercano nuovi arpesi di ferro lunghi piedi quaranta con i loro bastoni...*”. (Ondje, fol. 3r). Mate Rossi predlagao je 13. VI. 1749. da se s crkve skine svod i mjesto njega postavi drveno krovšte, kako bi se smanjio pritisak na pokrajne zidove “*assicurando i muri laterali con nuove chiavi ove il bisogno le richiedesse, specialmente in concambio di quelle già marcite nelle loro teste...*”. (Ondje, fol. 15v). Župnik Jagodić u pismu od 27. VIII. 1749. izjavio je da je stvarna opasnost samo u nesigurnosti “*di cinque soli travi che servono di catena*” koje je moguće “*assicurar e levar ogni dubietà...*” (Ondje, fol. 19v), a u pismu od 30. VIII. 1749. spominje “*travi marciti che ligano la chiesa*” (ondje, fol. 24r). Arhitekt Pretti nakon novoga vještačenja izjavio je: “*che il maggior pericolo lo ha trovato nelle cinque catene di detta chiesa, perchè marcite nelle loro teste...*” (Ondje, fol. 26v). Dakle govori se o “novim željeznim sponama” od 40 stopa, o zamjeni onih spona koje su u zaglavku zardale, o 5 motki koje povezuju zidove, “istrošenim motkama koje povezuju crkvu”, itd. Da te željezne spojnice nisu bile postavljene davno prije toga, ne bi već bile u zaglavicima propale.

¹¹² Ondje, fol. 26r i 29r. Tu stoji da je to učinjeno prije 27 godina.

¹¹³ Ondje, fol. 2r.

¹¹⁴ Usp. V. Kovačić, Omiš..., nav. dj., str. 100.

¹¹⁵ Usp. NAS, S. 97 fol. 17r.

¹¹⁶ Ondje, fol. 17rv i 28r. - Općinsko vijeće izglasalo je “l’assunto del ristauro” već prije 2. V. 1749. (ondje, fol. 10r), ali trebalo je da to odobre više mletačke vlasti. Tada su Dalmacijom upravljali posebni povjerenici (sindici inquisitori). Konačno odobrenje stiglo je u listopadu (ondje, 32r).

govora o neposrednoj opasnosti, potvrdio je i arhitekt Pretti nakon novoga pregleda.¹¹⁷ Poslije toga povučena je spomenuta zabrana,¹¹⁸ a da su predviđeni sanacijski radovi stvarno izvedeni, potvrđuje već činjenica da s tim poslije toga nije bilo poteškoća.¹¹⁹ Kasniji zahvati, od spomenutih iz 1832. godine do onih u doba Vlašićeva župnikovanja¹²⁰ i najnovijih iz ljeta 1992., nisu bili izazvani konstrukcijskim problemima nego više potrebom povremene obnove.

Prvu četvrtinu 17. stoljeća zaista se s pravom može nazvati zlatnim razdobljem u povijesti omiškoga sakralnog graditeljstva i općenito vremenom u kojemu je Omiš dobio svoje najvrjednije umjetnine i tako se uključio u umjetničke tokove renesansnoga i baroknoga vremena, življe i uspješnije nego se moglo očekivati od toga maloga grada na samoj granici s Osmanskim Carstvom.

Velika i lijepa župska crkva sv. Mihovila glavno je, najvažnije i najtrajnije omiško graditeljsko ostvarenje iz toga razdoblja. U svijesti i osjećaju velike većine Omišana njoj je uvijek pripadalo najposebnije mjesto, najprije i poglavito kao žarištu vjerskog okupljanja i života, a ujedno i općem susretništu ljudi iz svih društvenih slojeva, različitih staleža i životnih dobi, sve to u ozračju liturgijskih obreda i religiozno-pučkih svečanosti raznolika sadržaja i ugođaja. Stoga se ne treba čuditi što su je Omišani i drugi znali ponekad okriti vrlo uglednim naslovima, nazvati je u prvim godinama poslije dovršenja katedralom,¹²¹ u drugoj polovini 18. stoljeća zbornom crkvom (collegiata)¹²² i napokon u 20. stoljeću nadžupskom crkvom.¹²³ Nijedan od tih naziva nije joj službeno pripadao, ali svi su nekako osjećali da to po mnogočemu nije obična župska crkva kao sve druge. U staroj splitskoj

¹¹⁷ Njegova nova izjava datirana je 30. VIII. 1749. (ondje, fol. 26r).

¹¹⁸ Mletački povjerenik za Dalmaciju složio se s povlačenjem toga interdikta. Pisao je nadbiskupu Bizzi da ga ne bi trebalo ponovno proglašavati osim u slučaju "*d'un total abbandono conoscendo misurar il bisogno colla possibilità scarsa del Paese che non può essere anto pronto in esecuzione se non è abbondante di fortuna...*" (Ondje, fol. 32r).

¹¹⁹ Svažanj spisa o tome predmetu sačuvan u Nadbiskupskom arhivu zaključen je primitkom spomenutoga pisma mletačkog povjerenika (v. gore bilj. 118). Da radovi nisu tada izvedeni dopisivanje bi se zacijelo nastavilo dalje, uslijedili novi interdikti itd.

¹²⁰ Svi radovi izvedeni u njegovo doba opisani su u Ljetopisu (v. gore bilj. 71), npr. popravak krova ljeti 1960. g. (ondje, str. 42-43), skidanje drvene propovjedaonice i postavljanje nove električne instalacije i rasvjete također na jesen 1961. g. (ondje, str. 78). Prigodom probijanja crkvenoga zida za prolaz iz sakristije na novu propovjedaonicu otkriveno je u zidu udubljenje poput velike plitke niše, što je ostavljeno kao neki okvir iznad te propovjedaonice.

¹²¹ U popisu arhivalija omiške općine iz 1628. g. piše: "*... In fine vi è una copia della parte presa nel spettabile Consiglio d'Almissa sotto li 5 aprile 1626 circa la banca nella chiesa cattedrale /sic! / come si deve pagare per li offitii eletti dal detto Consiglio*" (v. gore bilj. 24 Indice... str. 20). Terminacija općega providura Alvisca Zorzija od 6. XII. 1628. počinje riječima: "*Nella revisione dei conti et del maneggio delle entrate della chiesa del Duomo intitolata San Michiele Arcangelo d'Almissa...*" (ANŽUOm, br. inv. 172 fol. 24r).

¹²² Npr. u tekstu odluke općega providura Alvisca Foscarija od 8. VI. 1780. o obavljanju svečanoga bogoslužja u toj crkvi nalaze se riječi: "*... per officatura di codesta Collegiata...*" (NAS, S. 97 fol. 142r).

¹²³ V. gore bilj. 27. ("*... ecclesia arvhypresbyteralis*").

nadbiskupiji do 1830. godine (tada su joj pridruženi bivši biskupski gradovi Trogir i Makarska!) zaista nije bilo veće i ljepše crkve,¹²⁴ a crkvenim značenjem nadmašivala ju je samo prvostolna crkva sv. Duje.

Mletački arhitekt Alvise Pretti, nakon što je na početku 1749. godine pomno pregledao tu omišku crkvu iznutra i izvana, prosudio je da "kao građevina nadilazi prosječnost" te procijenio njezinu vrijednost na "oko deset tisuća zlatnih cekina".¹²⁵ Od te građevinske procjene ovdje je, dakako, zanimljivija i važnija povijesnoumjetnička. U tom pogledu Cvito Fisković kaže da su se u njoj uskladili "gotički, renesansni i barokni stil s očitim primjesama pokrajinskih okašnjavanja",¹²⁶ a Kruno Prijatelj smatra je "zanimljivim arhitektonskim spomenikom". Njezin je portal, prema Prijateljevu sudu, jedan od najzanimljivijih i najkarakterističnijih ostvarenja toga razdoblja u umjetnosti Dalmacije. Detalje toga portala on je sada skloniji tumačiti "kao izraz jednog pučkog manirizma u koji se diskretno probijaju izvjesna barokna htijenja" nego "provincijskim barokom".¹²⁷ Obojica spomenutih stručnjaka smatraju i crkvu i portal djelom domaćih majstora.¹²⁸

U prilično brojnom nizu većih i manjih slika i kipova, relikvijara, posuđa i drugih umjetnički oblikovanih predmeta u toj crkvi najvrjednije su i najpoznatije četiri oltarne pale: Silazak Duha Svetoga, Sv. Stjepan Prvomučnik, Gospa od Ružarija i Bogorodica s Djetetom, sv. Jurjem i sv. Jelenom, o kojima je u više navrata prisao Kruno Prijatelj.¹²⁹ Prve dvije djelo su Palme Mlađega, treća Mattea Ingolija, a četvrta najvjerojatnije Mateja Ponzonija.¹³⁰ Slike Sv. Stjepan i Gospa od Ružarja naručene su za pokrajne oltare u župskoj crkvi upravo u prvim godinama poslije njezina dovršenja, a ostale dvije nedavno su u nju prenešene iz gradskih crkava sv. Duha i Gospe na starom groblju. Sve četiri su i nastale i stigle u Omiš u vrijeme gradnje i nutarnjega uresivanja glavne crkve, a sve pripadaju krugu mletačkog slikara Palme Mlađega, na što Prijatelj upozorava i u samom naslovu svoga najnovijega osvrta. Treba im pribrojiti još Raspelo na oltaru sv. Križa, vrijedno djelo kipara Jurja Petrovića.¹³¹ U znanstvenoj literaturi poznata su i kiparska djela Ivana

¹²⁴ Splitski nadbiskup Ivan Luka Garagnin u izvješću Svetoj Stolici o stanju splitske nadbiskupije naglasio je za nju: "*Ille magnitudine, structura et sacra suppellectilium abundantia omnes fere ecclesias totius dioecesis precellit...*" (Vat. arhiv, S. Congr. Conc., Relat. dioec. nr. 759 A, Spalaten., a. 1768).

¹²⁵ "... *di struttura non ordinaria e di valore circa di dieci milla zechini d'oro*" (NAS, S. 97 fol. 3r).

¹²⁶ C. Fisković, nav. dj., str. 11.

¹²⁷ A. Horvat - R. Matejčić - K. Prijatelj, Barok u Hrvatskoj, Zagreb 1982., str. 670-671.

¹²⁸ Usp. C: Fisković, nav. dj., str. 29 u bilj. 35 i K. Prijatelj, nav. dj., str. 670. Razilaze se samo s obzirom na kip sv. Mihovila na crkvenom pročelju iznad portala. Fisković je sklon mišljenju da je njega izradio neki strani kipar.

¹²⁹ Usp. K. Prijatelj, nav. dj., str. 99-122, gdje su navedeni i drugi radovi.

¹³⁰ Prijatelj palu sv. Stjepana pripisuje "Palmi i suradniku". Naglašava njezinu vrsnoću i dobro stanje sačuvanosti (ondje, str. 111). Atribuciju Ponzoniju iznosi kao hipotezu (str. 122).

¹³¹ O njemu v. I. Fisković, Prijedlog za kipara Jurja Petrovića, Peristil 8-9, Zagreb 1965.-1966., str. 85-86.

Rendića,¹³² a pisano je i o srebrnoj pokaznici, koju Omišani smatraju najvećom dragocjenošću legendarnoga podrijetla.¹³³ C. Fisković je s pravom odbacio mogućnost da ona i neki drugi predmeti iz riznice omiške crkve potječu s Tremita.¹³⁴ Nju je dala izraditi omiška bratovština sv. Sakramenta pri koncu 16. stoljeća, o čemu svjedoči dokument iz 1589. godine.¹³⁵ U nekoliko srebrnih relikvijara, izrađenih troškom omiške općine, postavljene su relikvije na početku 1706. godine.¹³⁶ Zacijelo će uz te i sve ostale umjetnine biti barem stručno opisane i katalogizirane kad se priđe uređenju buduće riznice omiške nadžupske crkve, što se željno očekuje.

¹³² D. Kečkement, Ivan Rendić, život i djelo, Supetar 1969., str. 260 i 262.

¹³³ Usp. C. Fisković, nav. dj., str. 36 u bilj. 58.

¹³⁴ Prema toj legendi navodno bi omiški gusari tu pokaznicu i neke druge predmete donijeli iz neke opljačkane crkve na talijanskim otocima Tremitima.

¹³⁵ Taj dokument glasi: "*Nos Joannes Dominicus Foconius de Seraphinis sacrae theologiae professor almi ordinis praedicatorum Dei et apostolica gratia archiepiscopus Spalatensis alias Salonitanus. Dilectis nobis in Christo filiis gastaldioni et procuratori confraternitatis sanctissimi Corporis Christi de Almissio salutem in Deo sempiternam. Petitioni vestrae instantis late constat; tenore praesentium vobis sic instantibus et successoribus vestris ut domum de ratione vestrae confraternitatis in hoc loco existentem locare alicui piae personae et de tractu ipsius afflictus necessaria et opportuna et praesertim argenteum tabernaculum prout asseruistis faciendum ad cultum et decorem dictae confraternitatis emere possitis, licentiam et facultatem in Domino concedimus et elargimus... In quorum fidem etc. Datum Almissii die IX octobris MDLXXXVIII. Ita est Joannes Dominicus Archiepiscopus*" (NAS, ANŽUOm, br. inv. 1 fol. 13r). To je original. U zapisniku papinskoga pohoditelja iz 1603. g. piše: "... Vidit tabernaculum ostensorium argenteum cum suis cristallis admodum elegans in quo defertur sanctissimum Sacramentum in processionibus, quae fiunt in quaque tertia dominica mensis et aliis debitis temporibus et debite defertur cum baldachino et umbella serica..." (Vat. arhiv, Miscell. Am. VII vol. 100 fol. 229v, djelomično u C. Fisković, nav. dj., str. 36, bilj. 58).

¹³⁶ O tome govori sljedeći dokument nadbiskupa Cosmija: "*Stephanus et cetera. Pro pastoralis nostri officii munere sanctorum cultum in animis nostris promovere cupientes ac ad instantiam et requisitionem domini comitis Pauli Caralipeo, procuratoris ecclesiae parochialis Almissi, ne diutius reliquiae sacrae, quibus ditatum est Almissium, debita veneratione frustentur, quae olim fuerunt recognitae et approbatae per illustrissimum et reverendissimum dominum archiepiscopum Albanum beatae memoriae, praedecessorem nostrum, et postea in quadam capsula clausae sub sigillo tam dicti archiepiscopi, quam communitatis Almissiensis usquemodo asservatae eo quod publice venerationi decenter exponi non potuerint; nunc vero cum elaboratae affabre fuerint quaedam thecae argenteae impendio dictae comunitatis pro conservatione et debito cultu earundem reliquiarum, prout dictus dominus comes Caralipeo nos certioravit; tenore praesentium et auctoritate qua fungimur hac in parte facultatem concedimus et impertimur reverendo presbitero Paulo Marchieli, parochio Almissii usque ad novam provisionem, quatenus cum interventu spectabilium dominorum Pauli Bilicich, Stephani Marchieli et gubernatoris Stephani Furioso, iudicum communitatis, prout et cum praesentia dominorum comitis Pauli Caralipeo et Ioannis Descovei, procuratorum ecclesiae parochialis, apperiat et disigillet capsulam seu scrinium in qua seu quo conditae sunt reliquiae cum schedis signatis, easque cum praesentia et interventu dictorum dominorum cum debita reverentia inserat et adaptet, seu inserere et adaptare faciat, thecis argenteis ad id paratis, securo et nitido loco postmodum collocandis et*

Na koncu treba naglasiti da Omišani u spomenutomu "zlatnom razdoblju" gradnjom i uređivanjem nove župske crkve nisu iscrpili sve svoje želje i mogućnosti te vrste. U tom istom razdoblju sagradili su crkvicu Gospe od Karmela na Skalicama, koja je dovršena 1618. godine.¹³⁷ Nekoliko mjeseci prije toga ugledni je Omišanin Luka Bonitio Drašković dao sagraditi malu crkvicu sv. Luke na ulazu u staro gradsko groblje.¹³⁸ Na samome početku ljeta 1623. započeli su radovi na proširenju stare Gospine crkve usred toga groblja.¹³⁹ Takav graditeljski zanos i nastojanje oko nabave vrijednih sakralnih umjetnina zaista je jedinstvena pojava u tisućljetnoj povijesti toga gradića.

conservandis. Quas reliquias suis thecis repositas volumus et praecipimus die cadenti sancti, cuius notam praeseferunt, publicae venerationi per parochos omnes pro tempore exituros exponi, earumque cultum pro viribus promoveri. In quorum etc. Datum Spalati die 20 Ianuarii 1706". (NAS, S. 56 fol. 7v-8r). - U vrijeme pohoda nadbiskupa Bizze 6. III. 1752. na oltaru sv. Mihovila u posebnom "relikvijaru" čuvale su se relikvije: sv. Potita mučenika, sv. Jacinta mučenika, srebrni križ s drvom sv. Križa i još 4 male relikvije tu uvrštene, sv. Gaudencija biskupa i mučenika, sv. Censorina biskupa i mučenika, sv. Marine djevice, sv. Teodora mučenika, sv. Aurelija mučenika. Još tri relikvijara u jednom ormariću: u prvomu 4 relikvije svetih mučenika Sehina /?/, Gvida, Sergija i Felicijana; u drugome sv. mučenika Venturina i Lucija; u trećem sv. mučenika Generoza i Euzebija (NAS, S. 78 fol. 191v). To se navodi, jer može pomoći kod sadašnje identifikacije.

¹³⁷ U vrijeme vizitacije 1603. g. ona se ne spominje, a 1618. g. u njoj je posvećen oltar: "*Adi 25 zugno 1618 fu dal medesimo monsignore illustrissimo /Ponzoni/ consecrato altare della Madonna di Scalize ed anco in quello furono sepelite le reliquie delli santi martiri Dogmo e Anastasio".* (HAZd, MK 707 fol. 200v). - Dne 19. I. 1625. potužila se papinskomu pohoditelju Garzadoriju Omišanka Diana de Philippis na bratime Gospe od Skalica, iznoseći kako im je ona dala "*la pala della Madonna del Carmine*", da je stave u onu crkvicu (chiesuola) "*col fare quella slargare, perchè era picciola*", što su i sami htjeli učiniti, ali još nisu učinili, iako su prošle četiri godine. Zato je tražila sliku natrag kako bi je dala drugdje, ali je ne daju. Molila je Garzadorija neka naredi da, ukoliko u roku od dvije godine tu crkvicu ne prošire, vrate sliku /možda se radi i o kipu?/. Vizitator je naredio da ako u roku od tri godine "*non erit constructa ecclesia praedicta esse supradictam /palam/ supradictae restituenda*". (Propagandin arhiv u Rimu, SC Visite e collegi vol. 2 str. 935). Moguće je da je ta crkvica bila podignuta na temeljima srednjovjekovne crkve "S. Euphemiae ad litus". Na mjestu te crkvice iz prve četvrtine 17. st. podignuta je u sredini 18. st. današnja franjevačka crkva.

¹³⁸ To kaže latinski natpis na crkvici koji je objavio C. Fisković (nav. dj., str. 22 u bilj. 15).

¹³⁹ "*Die 22 junii 1623 - Auctoritate illustrissimi et reverendissimi domini archiepiscopi Spalatensis ego Nicolaus Descoveus, curatus Almissiensis, primarium lapidem in ecclesia sanctae Mariae extra moenia in cimiterio dilata benedixi et imposui die mense et anno supradicto*". (HAZd, MK 707 fol. 199v).

ECCLESIA ARCHIPRESBYTERALIS S. MICHAELIS ARCHANGELI IN OPPIDO
OMIŠ (ALMISSIUM)

Slavko Kovačić

In historia saltem millenaria parochiae castri et oppidi Omiš in archidioecesi Spalatensi ecclesia parochialis S. Michaeli Archangelo dicata semper maximi momenti erat non tantum relate ad vitam religiosam sed etiam ad cultum civilem aliisque ecclesiis parochialibus in tota dioecesi praecebat.

De ecclesiae S. Michaelis aedificio medioevali quod in initio saeculi XVII destructum est, ut novo aedificio maioris magnitudinis locum daret, hic primum fusius loquitur eiusque forme fundamentalis schema aliquod hypothetice proponitur.

Ecclesia nova annis 1604-1618 extracta iam sub finem mensis iunii a. 1618. officiorum liturgicorum exercitio tradita est. Deinde decursu annorum 1618-1624 interius variis altaribus lateralibus, imaginibus pictis (sic dictis palis) aliisque ornamentis ac suppellectilibus decenter decorata in initio anni 1625. a visitatore apostolico Octaviano Garzadori diligenter circumspecta uti sat bene provisum et gubernatum laudari meruit. Demum anno 1629 consecrata est sollempniter ab archiepiscopo Spalatensi Sforza Ponzonio. Pro hac aedificatione et decoratione communitas Almissiensis maximam curam habuit non deficientibus curis confraternitatum singulorumque civium.

Eodem temporis spatio extracta est parva ecclesia S. Mariae de Scalize nec non ampliata illa S. Mariae in coemeterio, ambae extra moenia oppidi. Propterea haec decennia pro artis sacrae augmento in tota historia huius oppidi vere "aurea aetas" denominari possunt.